

A KERESZTYÉNSÉG TÖRTÉNETE ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOKBAN

KÖZÉP- ÉS POLGÁRI FIÚISKOLÁK III. OSZTÁLYA
SZÁMÁRA

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EGYETEMES KONVENTIJÉTŐL
MEGÁLLAPÍTOTT TANTERVNEK MEGFELELŐEN ÍRTA

RÉVÉSZ IMRE
REFORMÁTUS LEKIPÁSZTOR

HARMADIK, TELJESEN ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

Kapható a kiadótulajdonos: Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli ref. egyházkerület
könyvnyomda-vállalatánál, továbbá a főbizományosoknál: „Méliusz” könyvkereskedés
Debrecen; Bethlen-könyvkereskedés Budapest, Kálvin-tér 8. szám; Református főiskolai
könyvkereskedés Sárospatak; Kis Tivadar könyvkereskedése Pépa.

Előszó a harmadik kiadáshoz.

Ez a harmadik kiadás — a változatlan másodikkal ellentétben — teljesen átdolgozva és jelentékenyen megrövidítve hagyja el a sajtót. Az átdolgozásnál a lehetőségig figyelembe vettem a vallástanároknak és vallástanító lelkészeknek a könyv tartalmáról és használhatóságáról az Egyetemes Konventhez eljuttatott tanulságos bíráló észrevételeit s az átdolgozásra vonatkozó tanácsait. Hogy minden kritikát és minden óhajt nem honorálhattam, az természetes. A könyvnek megvan a maga egységes alapkoncepciója s a részei ebből ágaznak ki szervesen. Nem könnyű tehát tetszés szerint elhagyogatni belőle, vagy új részeket toldani hozzá.

Ezt az alapkoncepciót egyébként maga a konventi tanterv szabja meg, így: *„Cél: bemutatni hitünk hőseinek életében a keresztyénség ható erejét, amint az a keresztyén vallás elterjedésében, egyesek és tömegek életének átalakításában érvényesült... Nem összefüggő egyháztörténet... az egyháztörténet mindössze mint háttér szerepel, amennyiben az életrajz megértéséhez szükséges. A hithősök, mint Krisztus ügyének képviselői emelkednek ki a keretből s így lesznek lelkesítő példák.”* (102—1923. Egyet. Konv. határozat.)

Ebből világos, hogy egy így meghatározott célú és módszerű könyvben semmiféle mesterkedéssel nem lehet érvényesíteni pl. némely bírálóknak azt az egyébként megfontolást érdemlő gyakorlati kívánalmát, hogy az, tekintettel a középiskolát a IV. osztály után elhagyó, vagy a polgári után tovább nem tanuló növendékekre, magyar református egyházalkotmányt is adjon, vagy hogy általában a magyar protestáns egyháztörténelemre fektesse a fősúlyt. Ehhez magának a tantervnek kellene megváltoznia, illetőleg a polgári iskolák számára külön könyvnek íródnia, e speciális szükséglet figyelembevételével. Továbbá, minthogy a tanterv a fentidézett sorok szerint kifejezetten egyetemes keresztyén kitekintésű könyvet kíván, nem lehet az ó és a középkori keresztyénség történetét, ill. nőseit sem annyira háttérbe szorítani a protestantizmuséival szemben, ahogyan azt több bíráló a „felekezeti öntudat” markánsabb kidomborítása érdekében kívánná. Hiszen a könyv nagyobbik fele így is kizárólag a protestantizmus történetével foglal-

kozik, ami már magában véve igen nagy engedmény, a történelmi előadás arányosságából (1500 és 400 esztendő!) a felekezeti öntudat jogos, de nem kizárólagos érdekének. Szilárd elvi meggyőződés, amelyből nem tudok engedni, az, hogy református öntudat és evangéliumi katholicitás nem állhatnak egymással ellentétben és nem nevelhetünk igazán jó reformátusokat, ha mesterségesen kisebbitjük előttük az ó- és középkori keresztyénség nagyjait és szépségeit.

Meg kell még jegyezniem egyes felmerült kívánalmakkal szemben, hogy a Luther és Kálvin bőséges tárgyalása mellett a Zwingli alakját részletesen megrajzolni fölöslegesnek tartom, mert az ő életében és jellemében — halálának körülményein kívül — nem igen találok olyan elsőrendűen heroikus vonásokat, amelyek éppen a gyermeki lelkekre különös vonzóerőt gyakorolhatnának. Még fokozottabb mértékben áll ez Méliusz Péteried Azt talán nem kell erősítgetnem, hogy ezzel egyikük valódi történelmi nagyságából sem akarok lefaragni csak egy szemernyit is.

Arra pedig most sem tudtam elszánni magamat, hogy a könyvet az első pünkösdi történetével, meg a Pál apostol alakjával és munkásságával kezdjem. Nem pedig azért, mert ez meggyőződés szerint még az újszövetségi kijelentés történetébe tartozik, tehát a II. osztály anyagába. Igaz, hogy a jelenleg használatos II. osztályos könyv csak az első pünkösdi történetéről szól, az apostoli misszióról ellenben már nem emlékezik meg; de ezen a hiányon nézetem szerint ott kell segíteni. Pálnak és a többi apostoloknak óriási jelentőségű alapvető munkáját különben sem lehetne itt egy bevezető fejezetbe úgy beszorítani, hogy minden lényegest elmondjunk benne. Itt semmiféle történeti elbeszéléssel nem lehet helyettesíteni magát a Cselekedetek Könyvét s általában az Újszövetség apostoli részét, amely úgy is ott van — legalább ott kellene, hogy legyen — folyvást tanulmányozva már a II—III. osztályos diák kezében. Hadd érezze és lássa meg már a kis tanuló, hogy a keresztyénség és az egyház egész élete történetének döntő alapvetése már ott, a Bibliában előadottak által megtörténik s mindaz, ami után a következett, belőle is kellett, hogy következzen s amennyiben nem belőle következett, nem volt helyes.

Szeretném, hogyha könyvem e mostani alakjában, amennyi sok töprengést, vívódást és fáradságot fordítottam a szinte mondatról-mondatra való átdolgozására, annyival bizonyulna használhatóbbnak is.

Debrecenben, 1929 december legvégén.

R. I.

I.

Az első keresztyének.

1. A keresztyének a római birodalomban. Amikor a keresztyénség terjedni kezdett, a föld kerekességén a római birodalom volt a leghatalmasabb ország. De már akkor sok mindenféle baj emésztette ezt az óriás birodalmat. Egyesek tömérdek vagyont halmoztak fel, a nép nyomora pedig ijesztő volt. Az urak, mint állatokat sanyargatták rabszolgáikat, a rabszolgák halálosan gyűlölték uraikat. A közügyekkel keveset törődtek. A hazaszeretet kialvóban volt. Naplopás, dőzsölés uralkodott. E mellett még a hitüket is elveszítették a birodalom lakói. Régi pogány isteneikben már nem tudtak többé hinni, Új vallások keletkeztek, de a lelkek egyikben sem találtak megnyugvást.

Hatvan-nyolcvanmillió pogány közt élt a néhány ezei keresztyén. Ebben a szomorú világban ők voltak „a földnek savai, a világ világossága” (Máté 5: 13, 14). Így parancsolta ezt nekik mennyei Urok, a Jézus Krisztus. Őröla neveztek magukat keresztyéneknek (krisztiánuszoknak), azaz krisztuskövetőknek. Örömmel követték Őt, mert Őneki köszönhettek minden jót az életükben. Ő ismertette meg velük az igaz Istent, a szerető és megbocsátó mennyei Atyát. Nemcsak tanította őket, nemcsak jó példát adott nekik, hanem meg is halt a bűneikért. Halála kibékítette őket Istennel. Föltámadása eloszlatta halálfélelmüket. Ezért hittek benne rendületlenül és a hitük meglátszott az életükön is.

Az első keresztyének szakítottak a bűnös pogány életmóddal. Minden dolgukkal Krisztust igyekeztek szolgálni. Valami egyszerű hajlékban vasárnaponként, de más napokon is összegyülekeztek. Imádságokban, énekekben dicsérték a mennyei Atyát. Áhíthatosan olvasták és magyarázgatták a Jézus Krisztusról szóló próféciaikat és evangéliumi történeteket. A Mester rendelése szerint megtartották a szent vacsorát az Ő emlékezetére.

Ezeken az istentiszteleteken és szent vacsorákon egymás; mellett ült és testvéri csókot váltott egymással gazdag és szegény, úr és rabszolga. A szeretet egybeforrasztotta őket. Égi test tagjainak érezték magokat, a test fejének pedig Krisztusi

tekintették. Ezt a csudálatos „Krisztustestet”, a hívő keresztyének társaságát nevezték görög-latin szóval *ekkléziának*, azaz elhívott szent gyülekezetnek. Ennek a magyar neve: *egyház*. S az egyház tagjai tettekkel is megmutatták, mennyire egy testhez tartozóknak érzik magukat. Nem túrték, hogy bárki is szükséget szenvedjen köztük. Szegényeikről, betegeikről, özvegyeikről, árváikról állandóan gondoskodtak. Külön gondviselőikkel, úgynevezett *diakónusokkal* — azaz, szeretetből szolgáló férfiakkal meg nőekkel — gondoztatták őket. Sorsukat annyira a szívükön viselték, hogy elnevezték őket a gyülekezet kincseinek. Mindig készek voltak segíteni egymáson. Sőt még a pogányoktól sem vonták meg segítségüket. A pogányok nem is győztek rajtuk csodálkozni. „*Nézzétek — mondták — mennyire szeretik egymást, mennyire készek meghalni egymásért!*”

2. A keresztyénüldözések; a vértanúk; a keresztyénség győzelme. Csöndesen, békésen éltek a krisztuskövetők a római birodalomban. Becsületos kenyérkereső munkával tartották fenn magukat. Pál apostollal azt tartották, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék. Tisztelték a világi felsőséget és engedelmeskedtek neki. Hanem azért pogány környezetük mégsem nézte őket jó szemmel. A bűnös életükben megmaradt pogányok kaján gyűlölködéssel tekintettek keresztyénné lett társaikra. Ezt a gyűlöletet szította a zsidók áskálódása is. Már ők kezdtek a keresztyénekről rágalmakat terjeszteni. Ezeket aztán a pogány csöcselék kedvtelve szötte-fonta tovább. Így terjedt el például az, hogy a keresztyének emberhúst esznek, számárfejet imádnak. Különösen olyanok kaptak ezeken a gonosz meséken, akik a keresztyénség terjedésétől a kenyérüket féltették: pogány papok, jóvendőmondók, varázslók, bálványképcsínálók, áldozati húsárosok.

De a keresztyének viselkedése nemsokára szemet szúrt a római állami hatóságoknak is. Ezek a keresztyéneket azt találták a legnagyobb bűnnek, hogy nem akartak áldozatot bemutatni az istenként tisztelt császárok szobrai előtt és nem akartak azoknak a nevére esküdni. Ezt abban a pogány világban éppen olyan súlyos bűnnek ítélték, mint hogyha ma valaki az ország címerét vagy zászlóját gyalázza meg. A keresztyének pedig éppen csak ebben az egy dologban nem lehettek engedelmes alattvalók. Ebben ők, az apostolok szavai szerint, inkább akartak Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek. — E miatt aztán megkezdődött üldöztetésük.

Az állami hatóságok szép szóval vagy válogatott kínzásokkal rá akarták bírni a keresztyéneket, hogy a császárok szobrai előtt áldozzanak. Ha megtették, ezzel megtagadták a hitüket, de megszabadultak. Ha nem, úgy halál várt rájuk, mégpedig rendszerint, nagyon kínos: vízbefojtás, keresztrefeszítés, máglya. Sokszor még ezeknél is rettentőbb halálnemeket eszeltek ki

számukra. Így Nero császár, a félkegyelmű zsarnok, aki Krisztus után 64-ben először kezdett római részről nagy keresztyén-üldözést, Róma városa ebben az esztendőben leégett és a nép azzal gyanúsította a császárt, hogy a várost örült kedvtelésből ő gyújtotta föl. Nero, hogy ezt a gyanút magáról elhárítsa, az ártatlan keresztyénekre fogta rá a gyújtogatást. Vadállatbörökbe varratta őket s vérebekkel hajtóvadászatot tartott rájuk palotája kertjében. Másokat szurkos vászonba kötöztetve meggyújtatott s ezekkel a borzalmas emberfáklyákkal világította ki a kertjeit. Az utána következett császárok is megengedték, hogy a keresztyéneket a cirkusz vadállatai elé dobják, így akarták mulattatni a csöcseléket s feledtetni vele éhségét és nyomorát.

Nero idejétől kezdve két és fél évszázadig folytak ezek az üldözések. A keresztyének hite nagyon kemény próbára volt téve. Sokan nem is állták meg ezt a próbát. De az igazi hívők serege nem lett árulóává Krisztusának. Tanúbizonyoságot tett mellette a kínjaival s ha kellett, a halálával. Így támadtak a *mártírok*, vagyis *vértanúk*. Mindenféle emberek voltak közöttük: főurak, úrnők és rabszolgák, törődött aggok és zsenge ifjak, kézművesek és katonák. De mindegyik úgy érzett, mint az első vértanú *István*, aki, mikor a zsidók agyonkövezték, így kiáltott: „*Uram, ne tulajdonítsd nekik e bűnt!*” (Ap. Csel. 7: 60). Mind-egyik azt vallotta, amit a szintén vértanúhalált halt Pál apostol *· yjiogy sem élet, sem halál... nem szakaszthat el minket az Istennek szerelmétől, mely van a mi Urunk Jézus Krisztusban*” (Róm. 8: 39). Mikor az aggastyán *Polykarpust*, Szmirna püspökét a helytartó felszólította, hogy esküdjék a császárra és káromolja a Krisztust, ő így felelt: „*Nyolcvanhat esztendeje szolgállok öneki és ő soha meg nem bántott engem: hogyan átkozhatnám most én az én királyomat, akinek üdvösségemet köszönöm?*” A helytartó erre megfenyegette, hogy tűzhalálra fogja ítélni. „*Az a tűz — monda —, amelyikkel te fenyegetsz, hamar ellobban. De az eljövendő ítéletnek tüze örök.*” *Ignatiust*, Antiókia nagy püspökét Rómába hurcolták, hogy ott a cirkusz fenevadai elé vessék. Hosszú útja alatt rabláncai között ezt írta egyik levelében: „*Isten bízása vagyok én; a vadállatok joga majd megőröl, hogy Istennek tiszta kenyere legyen belőlem.*” *Blandina*, a törékenytestű kis gall rabszolganő, valamennyi kínzóját kifárasztja állhatatosságával, amint csengő hangon ismétlik elfehérült ajkai az egyszerű igazságot: „*Én keresztyén vagyok. Mi nem cselekszünk semmi rosszat.*” — „*Kicsoda a ti Istenetek?*” kérdi *Photinustól*, az agg, elgyöngült lyoni püspöktől a vallató bíró. „*Ha méltó volnál rá, te is tudnád*” feleli ez, amire a körülálló böszült csöcselék ökölcsapásokkal, rúgásokkal ront rá és félholtra veri. A numidiai mártírokat megkérdezi a helytartó, nem kívánnak-e gondolkozási időt, mielőtt végleg elutasítanak

maguktól a kegyelmet. „*Nem — feleli valamennyiök nevében Speralus — egy ilyen bizonyos dologban nincsen szükség tanácsra és megfontolásra.*”

A vértanúk e szent hősiességének csodálatos hatása lett. Az üldözések közben nemhogy apadt volna, de folyton szaporodott a keresztyének száma, annyi szívet megnyert ez a dicső példaadás. Így teljesedett be egy nagy keresztyénnek, Tertulianusnak a mondása: „*A keresztyének vére magvetés.*”

Az üldözők tehát nem jól számítottak. A keresztyének nagyobb erővel rendelkeztek, mint aminő a fegyver. Ezért nem lehetett őket megtörni. A legkíméletlenebb üldözést *Decius* és *Diocletianus* császárok indították. De ezek sem bírtak velük. Végre is a római birodalom volt kénytelen lerakni előttük a fegyvert. *Constantinus* császár nemcsak megengedte 313-ban, hogy vallásukat szabadon gyakorolják, de ő maga is keresztyén hitre tért s a keresztyén egyházat a birodalomban nagy hatalomhoz és tekintélyhez juttatta. Ezért a keresztyének, hálából, „Nagy”-nak nevezték el.

Az egyik utódja, *Julianus* császár még egyszer ellene támadt a keresztyénségnek. Ő a régi pogány vallásért lelkesedett s nagy erővel törekedett annak visszaállítására. De ő is kudarcot vallott. Csalódott szívvel, csatában esett el (363-ban) s a hagyomány szerint ezekkel a szavakkal halt meg: „*(Ggőztlél, Galileai !*”

II.

Az első szerzetesek.

1. Remete Antal és követői. Julianus császár bukása után a keresztyének nyugodtan élhettek a világban. De csakhamar túlságosan meg is szerették a világot. A legtöbbször éppúgy futott már a vagyon és a multság után, akárcsak a pogányok. Krisztust pedig már csak pusztá ceremóniákkal tisztelték, ahogyan a pogányok a maguk isteneit.

De azért mindig voltak komoly keresztyének is. Ezeknek fájt ez az állapot. Attól féltek, hogyha ez tovább is így tart, az egész világot összetöri Isten haragja. Menekülni akartak ebből a veszedelemből s ki akartak belőle menteni más lelkeket is.

Közép-Egyiptom egy kis helységében élt egy vagyonos keresztyén házaspár. Ezeknek volt egy *Antonius*, magyarul Antal nevű fiuk (szül. 250 körül). Komoly, gondolkozó gyermek volt. Alig serdült ifjúvá, teljesen árván maradt. Kezdte észrevenni, hogy szüleitől öröklött vagyona sokkal több gondot okoz neki, mint örömet. Elgondolta: mennyivel boldogabb lelkek voltak az apostolok és az első keresztyének a maguk szegénységében. Ez járt az eszébe akkor is, amikor egyszer a

templomba ment. Ott aznap éppen a gazdag ifjú történetét (Máté 19:16—22) olvasták fel az evangéliumból. Antal tépelődő lelkére villámcsapásként hatottak Jézus e szavai: „*Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat és oszd ki a szegényeknek; és kincsed lesz mennyben; és jer és kövess engem.*” Hazament; földjeit, pénzét szétosztotta faluja szegényei közt. Most már szabadnak érezte magát. Nem is akart többé semmivel sem törődni a saját üdvösségén kívül. Hogy ebben semmi megne akadályozza, otthagya egyetlen testvérét, rokonait, faluját és a vad egyiptomi sivatagba húzódott. Úgy gondolta, hogy ott majd könnyebben tud a lelke Istenhez emelkedni, mint a világ zajában. Készakarva kereste a legsivárabb magánosságot. Előbb sírboltokban lakott, azután egy elhagyatott várromban. Azt hitte: minél jobban megsanyargatja a testét, a lelke majd annál tisztább lesz. Annál jobban le bírja győzni a bűn kísértéseit s annál biztosabban a mennybe jut. Ezért csak kenyéren és vízen élt, de néha napokig nem nyúlt ahhoz sem. Öltözete állati bőrből készült egyetlen darab ruha volt. Ezt az életet élte Antal több mint nyolcvan esztendeig. A sivataglakót görögül *erémítész-nek* mondják s ebből lett a magyar *remete* szó. Száz éves elmúlt Antal, amikor meghalt, abban a hitben, hogy igazi és tökéletes keresztyén életet élt.

Antalnak a híre csakhamar elterjedt a környéken és egész Egyiptomban. Nagyon sokan voltak a keresztyének között olyanok, mint ő. Ezek a rossz világból legalább a saját lelküket tisztán akarták kimenteni. Az ilyenek aztán tömegesen keresték fel őt pusztai remeteségében. Áhitattal hallgatták tanításait és követni kezdték példáját. Egyiptomnak, majd Elő-Ázsiának sivatagai, vadonjai remetékkal népesültek meg. Ezek túl akartak tenni a testsanyargatásban még Antalón is. Ezt ők a test „gyakorlásának” mondták, görögül aszkézisnek; ezért nevezték az ilyen embereket *aszkréták-nak*. Egyesek éjt-napot imádságban töltöttek s mindenféle mesterséges módon heteken át álmatlanságot erőltettek magukra. Mások vad hegyekben bolyongva, csak fűvel táplálkoztak. Némelyek pedig valami magas oszlopra másztak fel s annak a tetején állva töltötték el egész hátralevő életüket. Ilyen volt a híres „Oszlopos” Simeon, aki 30 esztendőt töltött el egy emeletnyi magasságú oszlop tetején állva és hetenként csak egyszer táplálkozva.

2. A szerzetesség Keleten. Az aszkéták nem mind mentek Antal módjára. Némelyek, a Bibliát tanulmányozva, rájöttek, hogy az ilyen remetéskedés nem tetszik Istennek. Ezek aztán *társaságokba* állottak össze. Így, ha a bűnös világot elhagyták is, nem fenyegette őket teljes elvadás. Közös imádkozhattak és dicsérhették az Istent. Egymás példájából több erőt meríthettek. Szomorúságukban vigasztalhatták egymást, bajaikban segíthettek egymáson. Egyiptomban és a Keleten már a

IV. században sok ilyen kis társaság alakult, nemcsak férfiakból; de nőkből is. Ebben az időben már az egyház legkiválóbb püspökei: is kedvelték az aszkéta életmódot. Ők is ezt tartották igazi és tökéletes keresztyénségnek. Ezért ezeknek az aszkéta-társaságoknak is pártját fogták. Őnekik lehet köszönni, hogy az aszkéták a maguk kis telepein szigorú rendhez szoktak. Istennek nemcsak elmélkedéssel, imádkozással, önsanyargatással, hanem testi és szellemi munkával is igyekeztek szolgálni. Megállapított életrendjük volt. Az ilyen rendezett, *szervezett* férfi vagy női aszkéta-társaságot hívják (régi magyar szóval) *szernetnek* és tagjait *szerneteseknek*. A szerzet alaptörvénye hármasság volt. A belépőnek le kellett mondania a házasság és családi életéről, semmi vagyonnal nem volt szabad bírnia s végül föltétlen engedelmességet kellett fogadnia előljárója iránt. Előbb mindegyik szerzetesnek külön kis kunyhója volt a közös telepen. Utóbb nagyobb épületeket emeltek az együttlakásra, ahol mindegyik külön kis szobácskában, cellában lakott. De a napnak és az éjnek pontosan meghatározott óráiban közös áhítatra gyűltek össze s együtt végezték sovány étkezéseiket is. Öltözetük durva daróc volt, lábbelijük saru.

3. A szerzetesség Nyugaton. Keletről csakhamar átvándorolt a szerzetesség Nyugatra is. A római birodalom nyugati felének lakossága ezekben az időkben nagyon nehéz napokat látott. Megindult a nagy népvándorlás: mindenfelől özönlött be a határokon a sok vad, barbár néptörzs. Az egykor győzhetetlen római hadsereget összetörték. Dúlták a városokat, rabolták a lakosokat, pusztították a műveltséget. Ez eggyel több ok volt arra, hogy az emberek a világot megutálják és igyekezzenek belőle menekülni. El is szaporodtak a szerzetes-társaságok. A VI. században pedig egy bölcs itáliai remete, *Benedek*, olyan példás szerzetes-társaságot alakított (529), hogy azután a későbbiek is mind ezt fogadták el mintájokul. Ez volt a híres „Benedek-rend”, t. i. az a szerzet, amelyik a Benedektől megállapított rendtartást fogadta el. Ennek a rendnek sokat köszönhet az egész nyugati Európa. Minden összeomlott a barbár hódítók csapásai alatt, de ott, ahol ez a rend megvetette a lábát, megmaradt vagy új életre kelt a műveltség és a jó erkölcs. A szerzetesek erős falakkal körülvett monostorokban, klastromokban laktak (monasterium = szerzetesek lakóhelye, claustrum = zárt hely, zárda). Messze vidékeken sokszor egyedül ezek voltak védett helyek, ahol menedéket találtak a sanyargatott lakosok, kenyeret az éhezők, ápolást a betegek. A szerzetesek őrizték és fejlesztették a tudományt, terjesztették a művelődést.: másolgatták a régi híres írók, tudósok műveit, iskolát tartottak fenn. A klastrom környékén pedig művelés alá fogták a földet; őserdőket irtottak, megküzdöttek a vadállatokkal. Idővel az idegen hódítókat is megtanították a szántás-vetés

munkájára s ha még pogányok voltak, megnyerték őket a keresztyén hitnek.

4. A „szentek”. Csodálattal *csüngött* a szerzeteseken az egész keresztyén nép. Valami emberfölöttit láttak bennük. Azt hitték, *hogy igazi és tökéletes keresztyén élet csak a klastrom falai közt lehetséges.* Aki maga nem lehet szerzetessé, az is eljuthat ugyan az üdvösségbe, de nem olyan gyorsan és biztosan, mint a szerzetes. Ezért szükséges is, hogy a szerzetesek imádkozzanak a közönséges hívők lelke üdvösségeért az Istenhez. Isten a tökéletes keresztyének kedvéért nézi el a közember keresztyén-ségének nagy hiányait. Azok a maguk sanyargatásával különös *érdemeket* szereznek az üdvösségre. Ez az érdem olyan sok, hogy nemcsak nekik maguknak elég, de a közembernek is jut belőle. A híres, nagy remetéknek, aszkétáknak, szerzeteseknek, meg a nagy vértanúknak különösen sok érdemet tulajdonított a nép. Haláluk után csontjaikat, ruhájuk foszlányait és egyéb maradványaikat, úgynevezett *ereklyéiket* (a reliquiae = maradvány, latin szóból), majd képeiket, szobraikat is éppúgy kezdték tisztelni, mint ahogy a pogányok tisztelték a maguk isteneit és azoknak képmásait. Kizárólag őrájuk ruházták a *szent* nevet, pedig ez, a Biblia tanúsága szerint, Istennek minden igaz gyermekét megilleti. Olyan tiszteletben részesítették őket, hogy a mellett még Istennek és Jézus Krisztusnak a tisztelete is elhomályosult. Ez pedig már a pogányság visszatérése volt.

Mindez azt jelenti, hogy a keresztyének között ekkor már feledésbe merült a nagy bibliai igazság: *az, hogy Isten előtt nincsen emberi érdem.* A remeték, aszkéták, szerzetesek nagyon tévedtek, mikor azt hitték, hogy Isten előtt kedvesebb az ő életmódjuk, mint a világban élő embereké. Isten csak a bűnös életmódot nem kedveli. A bűnei ellen harcolni pedig nem érdeme, hanem kötelessége minden keresztyén embernek.

De abban a romlott, düledező világban még így is nagy áldás volt a szerzetesség. Isten jót hozott ki a tévedésből, felhasználta a maga bölcs céljaira.

III.

Ágoston.

1. Ágoston ifjúsága és megtérése. A szerzetesek érdemeket akartak szerezni Isten előtt. A többi keresztyének pedig már mindenféle jócselekedetet érdemnek kezdtek tekinteni. Különösen Istennek tetsző dolognak tartották az alamizsnálkodást, a böjtöt. És azt gondolták, hogy az üdvösség nem más, mint az ilyeneknek a béré, a jutalma. Csak akarni kell és üdvözülünk! így gondolkozott az akkori keresztyének nagy sokasága. Csak

önmagukban bíztak és nem vették komolyan az Isten kegyelmék. De voltak azokban az időkben is komoly keresztyének, akik nem így gondolkoztak. Ilyen volt különösen Ágoston.

Eredeti latin neve Aurelius Augustinus volt. Északi Afrikának, az akkor úgynevezett Numidiának (ma Algir) egy kis városában, Thagastéban született 354-ben. Az atyja, aki tekintélyes városi tanácsnok volt, nagy áldozatokat hozott nagyeszű fia neveltetéséért. A fiú tanult is szorgalmasan. De mikor elkerült a szülei háztól, hogy felsőbb iskolákra menjen: rossz társaságba keveredett. Kicsapongó életbe merült. Tehetségével és becsvágyával még így is képes volt befejezni tanulmányait. Fényes világi pályák állottak nyitva előtte.

Az apja, aki lélekben pogány volt, örült ennek. Nem bánta, akárhogy él a fia, csak a világban haladjon előre. De az anyja, *Monnica*, igazi keresztyén volt s ezért nagyon fájt neki fiának az életmódja. Ő keresztyén hitben nevelte a gyermek Ágostont, de ez most már hallani sem akart Krisztusról. A híres pogány írókban lelte gyönyörűségét. Élvezetre és dicsőségre szomjazott. Az anyja már tehetetlennek érezte magát vele szemben. Csak egyetlen reménysege maradt: Isten, őhozzá könyörgött szüntelenül szeretett gyermekéért.

És Isten meghallgatta imádságait. Ágostont egyszer csak furdalni kezdte a lelkiismeret könnyelmű élete miatt. Megutálta a léha örömeit. Mély tanulmányokba merült. Türelmetlenül fordult egyik bölcsnek könyveitől a másikéhoz. Végre az egyiknek tanításai rávezették a helyes útra. Meggyőződött arról, hogy Isten az Ő tökéletes bölcsességét a Jézus Krisztusban jelentette ki.

Ágostont nagy öröm fogta el, amikor erre rájött. Most már éjjel-nappal tanulmányozta a Szentírást. Buzgón eljárta a keresztyén templomba (ekkor már Milanóban lakott) és ott könnyhullatással könyörgött bűnei bocsánatáért. De a szíve még nem volt tiszta. Régi bűneibe újra meg újra visszaesett. Nehéz is volt új életet kezdenie, hiszen ekkor már elmúlt 30 éves. Ez nagyon fájt neki. Szégyen mardosta a lelkét, de képtelennek érezte magát az új életre. Végre egy napon belátta, hogy hiába erőlködik. Megtört és megalázkodott. Zokogva borult le Isten előtt és teljes megadással bízta rá magát kegyelmére.

Ekkor mintha valami titokzatos gyermekhang ezt mondta volna neki: „*Vedd és olvasd!*” Fölragadta a Szentírást és találmokra rányitott a Római levél 13. részének 13. és 14. verseire. És úgy érezte, hogy ezekben egyenesen őhozzá szól az Isten. Most egyszerre csodás erőt érzett magában. Amire kevéssel azelőtt még képtelen volt: Krisztus követését most könnyűnek és édesnek találta. Azonnal szakított bűnös életmódjával az Ige parancsa szerint. Magányba vonult, hogy szabadabban önthesse ki hálás lelkét Isten előtt. Az anyja már ekkor nagy-

beteg volt, de szinte repeső szívvel várta halálát, mert — mint a haldokló maga mondotta — többé mér semmit sem kért Istentől, mióta elnyerte ezt a legnagyobbat: a fia megtérését.

2. Ágoston munkássága. A megtért Ágoston új életet kezdő Pap. lett belőle, később nagytekintélyű püspök északi Afrikának Hippo nevű városában. Nagy eszét most már egészen Krisztusnak és az egyháznak szolgálatába állította. Rengeteg munkát írt. Valamennyi között a legszebbek *Vallomásai* (Confessiones). Ezekben — olyan formában, mintha Istennel beszélgetne — ifjúságának és megtérésének történetét írta meg. Mindjárt a lelegején mondja e gyönyörű szavakat:

„Te, Istenünk, úgy teremtettél bennünket, hogy mi szüntelen ü csak Tehozzád vágyakozzunk. És a mi szívünk nem is nyugszik meg, amíg csak Benned el nem pihen.”

Keményen hadakozott írásaiban az olyan keresztyének ellen, akik azt hitték és hirdették, hogy az ember a maga erején is üdvözülhet. Az aszkéta-életet nagyrabecsülte ugyan, maga is gyakorolta, de tudta, hogy az erőt arra is csak az Isten kegyelme adja. Az egész keresztyén világ nagy tisztelettel figyelt a szavára. De akkor még csak nagyon kevesen voltak, akik teljesen megértették. Csak késő századok múltával, a nagy reformációban ismerték föl igazán a keresztyének, milyen helyesen tanított Ágoston a mindenható kegyelemről.

Ágoston a megtérése után még csaknem egy félszázadig élte új életét., Halála pedig olyan volt, mint a jó pásztoré. Féltett nyája, gyülekezete közül ragadta el egy pusztító ragály a 76 éves aggot akkor, amikor a várost éppen barbárok ostromolták (430). Halálos ágyán bűnbánati zsoltárokat olvasgatott, amelyek egy fali táblára írva ott függtek az ágya fölött.

IV.

Az első nagy pápák.

1. A pápaság keletkezése. A nagy római császárság hatalmát Nyugaton az V. század végéig teljesen összetörték a barbárok. Rómában és Itáliában a hódító germán népek királyai lettek az urak. Ezeknek az uralma alatt a régi, művelt keresztyén lakosságnak rossz dolga volt. A hódítók új törvényeket és szokásokat hoztak be. A régi rendnek és műveltségnek csak egyetleny védelmezője maradt: az egyház. Az egyház hatalma lelki hatalom volt. Ezért a hódítók nem bírtak rajta fegyvereikkel erőt venni. Az egyházat viszont a pápaság tartotta össze.

A pápaság az első keresztyén időkben még nem volt meg. A legrégebb keresztyén gyülekezeteket úgynevezett *presbiterek*

azaz „vének” kormányozták. Azokat hívták így, akiknek nagyobb hitük és szentebb életük volt, mint a többinek. A presbiterek minden gyülekezetben többen voltak. Később szükségessé vált közülök *egy*et kiválasztani, aki a legfőbb felügyeletet gyakorolta. Ez volt az *episzkoposz*, azaz felügyelő. Idővel az episzkoposzok, magyarosan *püspökök* egyre több tekintélyhez és hatalomhoz jutottak. Ők lettek a legfőbb papok, amíg az alájuk rendelt presbiterekből alsóbbrangú papság lett.

A püspökök sem maradtak sokáig egyenlőek. Az egyház már igen népes volt s a püspökeinek száma is annyira megsaporodott, hogy őrájuk is fel kellett ügyelnie valakinek. Több ilyen *főpüspök* (érsek, pátriárka) volt. De ezek fölött meg ott állott a római császár, aki kénye-kedve szerint parancsolt az egyházzal és a püspökökkel már Nagy Constantinus óta. Nemcsak azt rendelte el, hogyan kell az egyházat kormányozni, hanem még azt is ő szabta meg, mit kell a keresztyéneknek hinniök. Csakhogy a Nyugaton ez nem sokáig mehetett így. Ott már ebben az időben nem a hatalmát vesztett császárra hallgatott az egyház, hanem a római püspökre.

Ez pedig azért volt így, mert Róma még azokban a szomorú időkben is a világ első városa volt. Aki onnan beszélt, annak a szavát az egész világ meghallotta. A római keresztyén gyülekezet meg éppen különös becsületben állott az egész világ keresztyénéi előtt. Hiszen ennek a tagjai szenvedtek Nyugaton — Nero alatt — legelőször vértanúságot a Krisztusért. Itt halt vértanúhalált az apostolok feje: *Péter* és a legnagyobb apostol: *Pál*. Sőt a hagyomány, tévesen, azt is beszélte, hogy ennek a római gyülekezetnek *első püspöke* sem volt más, mint maga *Péter apostol*, egy teljes negyedszázadon keresztül. A római püspökök ezt a téves hagyományt igazságnak hitték. És ahogyan Péter az apostolok feje volt: ők úgy akartak feje lenni valamennyi többi püspöknek és az egész egyháznak. A császárral, meg a keleti főpüspökökkel sokszor mégis gyűlt a bajuk emiatt. De Nyugaton a nép annál inkább tisztelte őket és a többi püspök is rendszerint hallgatott rájuk. Ezt a legtöbbször meg is érdemelték a római főpüspökök. Bölcsen vezették az egyházat, összetartották és a barbár hódítókkal szemben védelmezték a keresztyén népet. Igazi atyái lettek a keresztyén lakosságnak. Ez azután hálából egyedül őket tüntette ki a megtisztelő *pápa* névvel, ami atyát jelent (míg azelőtt ezt a nevet minden idősebb papra, püspökre alkalmazták).

2. I. Leó és I. Gergely. Még a barbár hódítók is félték ezektől a pápáktól. Az ötödik században volt egy pápa, / *Leó*. Ez még az „Isten ostora”, Attila előtt is meg mert állani, amikor az 452-ben Róma városát fenyegette. Bátran elébe ment a félelmes nagyúrnak s elérte, hogy az elvonult az „örök város” alól. Leó és utódai többször védelmezték így meg a nyugati keresz-

tyénség szemefényét, Rómát. Ha másképp nem lehetett, még hadvezérségre is vállalkoztak a barbár betörők ellen.

A legnagyobb pápa ezekben az időkben *I. Gergely*, aki előkelő római család sarja volt. Ő maga már alig 30 éves korában Róma város kormányzójává lett. De ez a nagy méltóság nem tette boldoggá. Ügy érezte, elvonja Istentől s a világ rabjává teszi. Ezért végre is ott hagyta fényes állását és klostromba vonult.

Ekkor meghalt a pápa. Róma népe fej nélkül maradt, pedig amúgy is elég nagy bajban volt. Árvíz, éhínség, ragály egyszerre dúlt a nagy városban, a kapukat pedig a longobárd ellenség döngette. Csak egy ember tudott itt segíteni: az egyszerű szerzetes, Gergely. Főurak, papok és a nép egy szívvel-lélekkel őt tették meg pápának 590-ben. De Gergely semmiképpen nem akarta elfogadni ezt a nagy tisztességet. Amikor hírét vette, hogy őt akarják pápának, megszökött a klostromból s napokig a hegyekben bujdokolt. Úgy kellett erőszakkal hazahozni és beültetni a pápai székbe. Végre is belátta Gergely, hogy ez a dolog az Isten akarata s beletörődött. Azonnal népe megmentésére sietett. Az ostromlótól megszabadította a várost. A római püspökségnek már ekkor ajándékokból, kegyes hagyományokból hatalmas földbirtokai voltak. Most a világkerülő szerzetesből ügyes gazda lett, aki megsokszorozta ezeknek a birtokoknak a jövedelmét. Ezzel aztán megszüntette az éhínséget. Kórházakat építtetett és sikeresen fölvette a harcot a dúló ragállal; A betegeknek, az elhagyottaknak mindennap hat szekérrel vitette házukhoz az élelmet. Árvákat gondozott, foglyokat váltott ki, rabszolgákat szabadított fel. S mindezt az áldásos tevékenységét nemcsak Rómára, de egész Itáliára kiterjesztette. Csak egy embernek nem juttatott soha semmit a pápai birtokok nagy jövedelméből: saját magának. Mindössze tizennégy évig volt pápa, de ezalatt óriási mértékben megnőtt az egyház tekintélye Európa új urai előtt. A történelem ezért nevezte el Nagy Gergelynek.

V.

A barbárok megtérése; Bonifácus.

1. Az új népek keresztyénség e; Bonifácus, mint térítő.

A római birodalmat előzőnlő idegen népek nagyon hamar megismerkedtek a keresztyénséggel. Az egyik leghatalmasabb hódító népnek, a *gótoknak* a nyelvére már Ágoston idejében lefordították a Szentírást. De ezeknek a népeknek a keresztyénségben egyelőre nem volt sok köszönet. A nagy tömegük nem is udta, miért lett keresztyénné. Királyaik terelték őket erővel

a keresztvíz alá. Azok pedig szintén nem meggyőződésből lettek keresztyénekké, csak számításból .meg babonáságból. Azt hitték, hogy az új isten jobban megsegíti őket harcaikban, mint a régi. Számítottak arra, hogy a birodalom régi lakossága szívesebben hódol meg keresztyén hódítónak, mint pogánynak s a császárokkal is jobb szomszédságot tarthatnak, ha egy lesz a hitük. Igazán keresztyénekké ezeket a pogány népeket csak önfeláldozó térítés tehetette. Ezt apostoli lelkű nagy szerzetesek végezték. Közöttük az egyik legnagyobb volt *Bonifácius*.

Bonifácius *angolszász* ember volt. Ez az angolszász germán néptörzs volt az, amelyik a mai Nagy-Britannia őslakóit, a művelt és keresztyén vallású keltákat leigázta. A hódítók eleinte tudni sem akartak a keresztyén vallásról. Később azonban Nagy Gergely pápa megtérítette őket is. A Bonifácius családja már keresztyén volt. Tulajdonképen anyanyelvén *Vinfritnek* hívták, csak később kapta a Bonifácius nevet, ami magyarul annyi, mint: jó hírt mondó, evangéliumhirdető. Otthon, előkelő családja körében fényben és pompában élhetett volna. De őt Nagy Gergelynek a példája lelkesítette. Már kora ifjúságában klostomba lépett tehát. Ott tudományával és szent életével egyformán kitűnt. Szép jövő várt reá szülőföldre egyházában. De ő másra érzett ellenállhatatlan vágyat. A kontinens pogány vagy félpogány népeinek megtérítésében akarta Krisztusnak áldozni életét.

Legszebb férfikorában (a 716. esztendőben) kezdte meg a kontinensen térítő működését (*misszióját*, azaz Istentől nyert kiküldetését). Abban az időben Nyugati- és Közép-Európának legnagyobb részét (főképen a mai Francia- és Németországot) a hatalmas frank királyság bírta. A frankok maguk már akkor több mint kétszáz esztendeje keresztyének voltak, de a rokon népek közül, amelyeket leigáztak, még a legtöbb pogány volt. És a frankok keresztyénségében is sok volt még a hiányosság. Uralkodó családjuk rettentően erkölcstelen volt. A püspökeik életében sem volt semmi keresztyéni. Az egyházban nem is ők parancsoltak, hanem a királyi helytartók, meg a nagyurak. De ezek is ritkán rendeltek okos és jó dolgot. Nagy szükség volt tehát olyan valakire, aki a pogányokat megtérítse, de ugyanakkor a keresztyének közt is rendet csináljon.

Erre vállalkozott Bonifácius. A mai Hollandiától a mai Bajorországig, Hessenig, Thüringáig bejárta a frank birodalom egész területét. Csodálatos bátorsága megrendítette a vad pogány harcosok kemény szívét. Nem igen értették, mit prédikál: de látták, hogy szembe mer velük nézni anélkül, hogy fegyver volna az oldalán. Különösen akkor döböntek meg a Bonifácius nagy bátorságától, mikor kivágta az ő istenük szent tölgyfáját. Ez a terebélyes, óriás tölgy a mai Hessen földjén volt. A pogányok babonás félelemmel vették körül. Azt hitték,

hogy az ő mennydörgő-villámló hadistenük kedves lakóhelye az a fa s a vakmerőt, aki hozzányúl, az isten rögtön lesújtja villámaival. Bonifácius, hogy megtörje e babona hatalmát, nagy pogány tömeg jelenlétében egymaga döntötte ki a fát. A pogányok álmélkodva látták, hogy a keresztyén isten papját semmi bántódás nem éri. Ez a keserű csalódás megtörte őket. Megingott a hitük régi istenükben és tömegesen keresztkeltek meg. A szent fából pedig keresztyén kápolnát ácsoltatott Bonifácius.

2. Bonifácius mint rendező; halála. Bonifácius nemcsak a térítésben volt nagy, hanem a rendcsinálásban is. Ezt Rómában, a pápáktól tanulta meg. Törhetetlen híve volt a pápaságnak. Szentül meg volt győződve, hogy csak az az igaz keresztyén-ség, amelyiket Rómában hirdetnek és Rómából terjesztenek. Azt hitte, hogy az az egyház, amelyikben nem a pápa parancsol, nem is igazi egyház, mert nem engedelmeskedik Péter apostol utódjának. Ahol csak járt, mindenütt arra törekedett, hogy az ottani új keresztyének hite és rendtartása semmiben se különbözzék a római, pápai szabályoktól. Az akkori romlott frank egyházat valóban csak a szigorú, római renddel lehetett megújítani. De abban már nem volt Bonifáciusnak igaza, amikor olyan vak engedelmességet követelt a pápa iránt, mintha az a gyarló ember maga volna Krisztus. Ebből nagyon sok baj is lett később az egyházban.

De ezt Bonifácius még nem látta előre és nem is érte meg. Ő boldog volt, hogy a pogányok tízezreit elvezethette a Krisztushoz. A mai németek őseit nagyrésztben az ő, csaknem negyven évig tartó missziói munkája nyerte meg a keresztyén hitnek. Ezért megtették az új német egyház érsekének. Most már csak egy vágya volt az aggastyánnak: a vértanúi korona. Ezt is elnyerte. Pihennie kellett volna már, de ő, nyolcvan év terhével a vállán, megint csak térítő útra indult, a mai hollandok ősei, a vad frízek közé (754). Ezek közt már azelőtt is sokszor jártak térítők, de nem sokra mentek velük. Nem egynek kellett életével megfizetnie bátorságáért. Most az ősz bajnok még egy próbát akart tenni. Nagy kísérettel utazott le a Rajnán közékük. Eleinte úgy látszott, lesz fogatja tüzes prédikálásának. De egy reggel megrohanta sátorát egy bős csapattal és Bonifácius látta, hogy itt a vég. Kíséretének megtiltotta, hogy védelmezzék. Az Evangéliummal kezében ment a pogányok elé. És a Jézus szavaival halt meg dühös csapásaik alatt: *„Ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik!”* (Máté

VI.

Nagy keresztyén uralkodók.

1. Nagy Károly. Bonifácusnak és társainak önfeláldozó munkája nagyban növelte a pápaság tekintélyét. De „Péter utódai” nem' sokáig voltak méltók erre a tekintélyre. Hamar elfelejtették, hogy nagy hatalmukat lelki erőknél köszönik. Erőszakkal akarták azt fenntartani és növelni. Bűnös módon éltek. Még hamisításhoz sem áttalották folyamodni, hogy követeléseiknek nagyobb súlyt adjanak. Ilyen kezekben veszendőbe ment volna a nagy térítők munkájának minden gyümölcse. De amikor rossz pápák következtek: akkor meg a frank birodalom trónjára kerültek jó királyok. Ezek között legnagyobb volt *Nagy Károly*.

Károly kezdetben csak a frank birodalom egy részén uralkodott. De utoljára majdnem akkora lett a birodalma, mint a régi nyugati római császároké: a Pyrenaeusoktól a nagy magyar Alföldig, Rómától az északi és keleti tenger partjáig ő parancsolt Európában. Ezért — éppen a 800-ik esztendő karácsonyán, Rómában — föl is vette a római császári címet és a pápával császári koronát tétetett a fejére. Az egész világon ő volt akkor a leghatalmasabb uralkodó. Olyan nagy volt a híre s holta után az emlékezete is, hogy a szlávok s később a magyarok az uralkodóikat az ő nevéből (Károly-kral-király) nevezték el.

De Károly császár az igazi nagyságot nem a hatalomban, hanem a műveltségben kereste. Nagyon buzgó keresztyén volt. A meghódított népekkel mindenütt felvétette a keresztyén hitet. Bőkezűen támogatta az egyházat, papokat, szerzeteseket. De nagyon vigyázott, hogy a papoknak ne csak tekintélyük és vagyonuk legyen, hanem tudományuk is. Csak olyanokat tartott érdemeseknek a vezető polcra, akik műveltségben is kiváltak. S a legjobb példát ő maga adta erre. Udvarába gyűjtötte korának leghíresebb tudósait. Ezek buzgón tanították az előkelő ifjúságot. De a legszorgalmasabb tanítványuk maga a nagy császár volt. ő nem restellte bevallani, hogy ifjú korában nagyon hézagos nevelést kapott. Akkor még inkább harcosnak nevelték a nagyurakat. Ritkaság volt az olyan király, vagy főúr, aki jól tudott olvasni, még ritkább az olyan, aki még írni is tudott. Károlyt sem tanították meg írni, a tudományokban pedig teljesen járatlan volt, mikor trónra került. De ő vasszorgalommal igyekezett pótolni a hiányokat. Meglett korában megtanult latinul, görögül és megtanult tudósaitól minden, akkor ismeretes tudományt, a nyelvtantól a csillagászatig. Csak egy ment neki nehezen: az írás mesterisége. Pedig ebben is olyan szorgalmas volt, hogy még a pár-

nája alatt is tartott táblát és íróvesszőt s mikor csak ideje volt, buzgón rajzolta a betűket.

Károly intézkedéseire egész birodalmában fellendült a műveltség. A művelődés munkájában az egyház vezetett, magát az egyházat pedig a császár irányította, nem pedig a pápák. Még a vallás, a hit dolgában is övé volt a döntő szó. És ez jó is volt, mert ez a művelt keresztyén ember a babonaság ellen is hathatósan fel tudta emelni a szavát. Akkor már nagyon elterjedt babonaság volt a keresztyének között az, hogy Krisztusnak, Szűz Máriának, az apostoloknak, a vértanúknak, a szenteknek *képeit* valóságos isteniszteletben részesítették. Ez (éppúgy, mint a szentek tisztelete) nem volt egyéb, mint a pogányságba való visszaesés. Sokan annyira mentek, hogy a képekről lekapart festéket az úrvacsorai borba keverték és megitták: azt hitték, hogy ezzel isteni erő hatol beléjük. Különösen a keleti császárságban burjánzott el ez a babonaság. Itt a képek tiszteletének pártolói és ellenzői közt évtizedekig csúnya viszálykodás folyt. Végre a püspökök és főpüspökök nagygyűlésének: *zsinatnak* (a synodos = összejövetel görög szóból) kellett eldöntenie a kérdést. Ez Irén császárnő parancsára kimondotta, hogy a képek tisztelete hozzátartozik a keresztyén hithez. Károly ezt nem tűrhette, ő is összehívott egy zsinatot, amelyik az ő akarata szerint éppen ellenkező értelemben határozott, mint a keletiek: nem vetette el ugyan a képek templomi használatát, de keményen eltiltotta azok tiszteletét. Az akkori pápától ilyen intézkedés nem telt volna ki. Ők a képek dolgában inkább a keletiekkel értettek egyet s Károly után elterjesztették azoknak tiszteletét Nyugaton is.

Károly aggastyán volt már, mikor meghalt (814), közel félszázados uralkodás után. Halála után csakhamar több részre szakadt óriás birodalma. De a keresztyén művelődés kincseit a birodalom valamennyi része megőrizte. Ezért a Nagy Károly emlékének az egész keresztyén világ hálával tartozik.

2. I. István és I. László magyar királyok. A magyarok első királya, István is Károlyt követte kétszáz esztendő múlva, amikor országába behozta a keresztyén vallást és műveltséget. István szívvel-lélekkel keresztyén ember volt, nem úgy, mint az apja, Géza fejedelem, aki csak számításból, külsőleg lett azzá. Lelke egész hevével karolta föl a Krisztus vallását és egyházát. A régi vallás híveinek fegyveres ellenszegülését elfojtotta, de az életére törő orgyilkosnak megbocsátott. Fáradhatatlan térítő munkája megtette hatását. Amikor 41 évi uralkodás után, 1038-ban meghalt, a keresztyén vallás és egyház már úgy bele-nőtt a magyarság életébe, hogy többé nem lehetett onnan kitépni. Ha pedig ez meg nem történt volna: a pogánynak maradt magyar népet csakhamar elsöpörték volna keleti és nyugati ellenségei. Ettől a sorstól a Krisztus neve óvta meg

nemzetünket, ennek a névnek első nagy magyar bajnoka pedig István király volt.

I. István nagy műve, a keresztyén Magyarország, az utána következett zűrzavaros időkben nagyon megrendült. I. László király erősítette azt meg újra. László mintaképe volt azokban az időkben a keresztyén hősnek, a lovagnak. Férfiasan szép, szálfatermetű ember volt. „Testében tiszta, lelkében fényes; szívében bátor, miként vad oroslán.” A Krisztus nevében ő maga vezette hadait a dúló pogány ellenségekre s a csatákban maga vitte véghez a legnagyobb hőstetteket. E miatt a nép rajongó csodálattal vette körül. Pedig különben vaskezű uralkodó volt: a keresztyén erkölcsök és jó rend biztosítására még szigorúbb intézkedéseket tett, mint I. István. Élete végén (meghalt 1095) az egész Európa tisztelte és kereste a barátságát.

Ez a két nagy király nagyon a szívébe férközött magyar népének. Egy régi szép magyar ének szerint „rózsákat szaggattak s koronájukba fűtték”: a szeretet rózsáit. Ez a szeretet szülte a róluk szóló csodás legendákat. Ezeknek az alapján avatták őket a pápák „szentekké”. Mi evangéliumi hitünk szerint nem tisztelhetjük őket szentekként, de azt mi is elismerjük, hogy az életük Istennek szentelt élet volt.

A pápaságot mind a ketten nagyon tisztelték. Koruknak helytelen véleményét ők is elfogadták: a római püspököt a Péter apostol utódjának s az egyház fejének hitték. De vak engedelmisséggel egyik sem volt iránta, éppúgy nem, mint mintaképük: Nagy Károly. Nemcsak Magyarország kormányzásába nem engedtek a pápáknak beleszólást, hanem még a magyar egyház ügyeinek intézésében sem követték őket szolgáló módon. Pedig az akkori pápákban már nagyon megvolt a hajlandóság a kényuralomra. Már nemcsak az egyházban törekedtek korlátlan hatalomra, hanem a világi koronák felé is kinyújtották a kezüket. E miatt aztán hosszú harcokba keveredtek a hatalmasabb uralkodókkal, főképen a császárokkal.

VII.

VII. Gergely pápa.

1. Romlás és tisztulás az egyházban; VII. Gergely ifjúsága.

Azt, hogy miért ellenségeskedtek annyit a pápák és a császárok, legjobban megmagyarázza VII. *Gergely* pápa története.

Ez a hatalmas egyházfejedelem nagyon szegény szülők gyermeke volt. Emelkedését csakis tehetségének és vasszorgalmának köszönhette. Kora ifjúságától kezdve lángolt benne a szeretet az egyház iránt. Pedig az egyház azokban az időkben nagyon mélyre volt süllyedve. A nagy hatalom és gazdagság

veszedelmesen megrontotta. A pápai székbe sokszor valóságos cégéres gonosztevők kerültek. A püspökök, papok erkölcstelen életet éltek. A klastromokban tudatlanság és dobozódás ütött tanyát. Végre egy pár szigorú szerzetes keménykezü hercegekkel és királyokkal együtt tisztító munkához kezdett. Munkájuknak lett is eredménye. A keresztyének fölriadtak tespedtségükből. Újra hasonlóak szerettek volna lenni az első keresztyénekhez.

Komoly keresztyén emberek voltak az akkori német királyok is. Ezek vállalkoztak arra, hogy magát a pápaságot is megtisztítják. Fölvették a császári címet és Nagy Károly utódainak tekintették magukat. Mint „római” császárok gondoskodtak aztán, hogy a pápai székbe arravaló főpapok kerüljenek. Ezért nagy hálával tartozott nekik az egyház. De ők nemcsak segíteni akartak az egyházon, hanem uralkodni is akartak rajta. Azt akarták, hogy a püspökök is éppúgy az ország szolgái legyenek, mint a katonák vagy a miniszterek. Ezért aztán rendesen nem azt nézték a gazdag főpapi állások betöltésénél, hogy ki kegyesebb és tudósabb, hanem hogy ki ért jobban az államügyekhez és ki tudja jobban forgatni a kardot. A többi, kisebb királyok, fejedelmek pedig egyszerűen árúba bocsátották a főpapi állásokat s annak adták, aki többet adott értük. Így töltötték meg sokszor üres kincstárukat.

Az új, derék pápák ezt nem nézhették nyugodtan. Szabadnak, függetlennek akarták a Krisztus egyházát. Ebben nekik igazuk volt. Hanem a helyes mértéket ők sem tudták megtartani. Nemcsak azt akarták, hogy önekik és püspökeiknek ne parancsoljon világi ember, hanem azt is, hogy ők meg *mindenkinek* parancsoljanak, még a császárnak és a királyoknak is. A pápák akkor már koronát viseltek és ők akartak az igazi császárok lenni Európában.

Gergely is azt hitte, hogy az egyház másképen nem töltheti be hivatását, csak úgy, hogyha a világi hatalmaknak is diktál. Egyház pedig ő szerinte csak ott van, ahol Péter utódjának engedelmeskednek az emberek. Ő Pétert valósággal a Krisztus rovására tisztelte. És ezt a tiszteletet átvitte a „Péter utódaira” is. Ez különben nem is volt csoda, hiszen őt ifjúságától kezdve a pápák pártfogolták. Utóbb meghitt bizalmasukká, miniszterükké lett a pápáknak. Végül pedig ő maga lett a pápa.

2. VII. Gergely pápasága; utódai. Mint pápa, be akarta tetőzni elődei nagy művét. Először is alaposan meg akarta tisztítani a papság erkölceit. Erre igazán nagy szükség volt. Csakhogy Gergely túlságba ment, mert minden papra szerzetesi életet parancsolt rá. Kimondta, hogy a papoknak ezentúl nem szabad megházasodniuk. A nős, gyermekes papokat erőszakkal kényszerítette, hogy vagy a papi tisztükről, vagy a

családjukról mondjanak le. Ezzel Isten rendelkezésébe avatkozott bele. Célját pedig nem érte el, mert a papok még most kezdtek csak igazán erkölcsstelen életet élni.

De Gergely haladt a maga útján tovább. Ki akarta irtani az egyházból a papi állások adásának-vevésének rossz szokását is. Ez megint nagyon jogosult törekvés volt. De Gergely itt is túllőtt a célon. Célját csak úgy gondolta elérhetőnek, ha a föld minden királyát és fejedelmét a maga engedelmes szolgájává teszi. Elsősorban a német királlyal akart elbánni. Akkor a német király — később császár — IV, Henrik volt. Ez nem volt komoly keresztyén ember s mint uralkodó sem volt méltó elődeihez. Gergely tehát annál nagyobb merészséggel lépett föl ellene. Csakhamar keményen összetűztek s akkor Henrik Gergelyt el akarta kergetni a pápai trónról, Gergely viszont Henriket kiátkozta az egyházból. De nemcsak ezt tette, hanem Henrik ellen fellázította a saját alattvalóit is. Henriknek már a trónját kellett féltennie, mert a lázadó német nagyurak azt mondták neki, hogy ha záros határidőn belül ki nem könyörgi a pápától a bűnbocsánatot, más királyt fognak választani. Henrik tehát, hogy trónját megtarthassa., megalázta magát és elébe ment Gergelynek. Ez akkor már útban volt Rómából Németország felé, hogy szervezze a fölkelést gyűlölt ellensége ellen. Henrik Canossa várában talált reá. És akkor a király szőrcsuhában, hajadonfővel, mezítláb odaállott a vár hideg, havas udvarába a talián paraszt fia elé, hogy oldozza fel az átok alól. Ott kellett ácsorognia sokáig, talán napokig (1077 január).

Gergelyt roppantul meglepte ez. Nem volt elkészülve a gögös fiatal királynak erre a megalázkodására. Nehéz lelki küzdelmet kellett vívnia önmagával. Ha feloldozza a királyt, akkor ez visszanyeri hatalmát Németországban és így ő igazi célját, Henrik hatalmának összetörését, nem éri el. Ha pedig nem oldozza fel, akkor keresztyéni és papi kötelességét sérti meg, mert hiszen a király teljesítette mindazt, amit az egyház a bűnbánó bűnös elé szabott: vezekelt vétkéért.

Végre is Gergelyben a keresztyén és a pap kerekedett fölébe a hatalomvágyó nagyúrnak. Ezért megérdemli tiszteletünket. Feloldozta a királyt, mire ez örömmel ment haza. Lázadó alattvalói legnagyobb részének rokonszenvét újra visszanyerte. Most aztán első dolga volt sereget gyűjteni és bosszút állani Gergelyen. Gergely tudta jól, hogy ez következik. Érezte, hogy ott, a canossai várudvarban nem ő lett a győztes tulajdonképpen, hanem Henrik király. De nem tágitott és nem békült. Pedig Henrik hadai már Rómában, a saját palotájában szorongatták. Végre sikerült kínos helyzetéből megmenekülnie. De Rómába soha többé vissza nem térhetett. És mégsem mondott le az elveiről mindhalálig. Azt mondják, utolsó szavai is

ezek voltak: „*Szerettem az igazságot és gyűlöltem a hamisságot, ezért halok meg száműzetésben*”

De inkább csak a maga „igazságát” szerette, mint a Krisztusét. Ez volt hibájuk az utána következő pápáknak is. Ezek a Gergely példáján buzdulva, meg-megújuló ádáz harcot folytattak a császárok ellen. Nem az volt már többé a kérdés köztük s a császárok között, ki használhat többet a Krisztus egyházának, hanem csak az, hogy *ki az erősebb*. A pápák koronákat osztogattak, királyokat kergettek el, a császárságot megalázták, beleszóltak az országok legbensőbb dolgaiba. A „Krisztus helytartóinak” képelték már magukat „Péter utódai”.

VIII.

Ferenc.

1. A keresztes hadjáratok és következményeik; Wald Péter; az eretnokségek. A világhatalomra törekvő pápáknak jó ideig igen nagy volt a tekintélyük. Hívó szavukra fegyvert ragadtak a keresztyén országok legjobb vitézei, hogy a „szentföldet”, Palesztinát felszabadítsák a mohamedán iga alól. Így indultak meg az úgynevezett keresztes hadjáratok. A legelső az 1096—99. esztendőekben volt, a legutolsó 1270-ben. Teljes sikert ugyan egyik sem ért el, de a lovagok sok nagyszerű haditettet vittek véghez. A mellett a keresztyén kard utat vágott Kelet felé a keresztyén kereskedőnek is. A föllandült kereskedelem nagy meggazdagodással járt. A gazdag kereskedő polgárok pénzéből is az egyháznak lett legnagyobb haszna. Az egyház ugyanis már ekkor nagyon sokféle címen adóztatta a híveket. De ez a gazdagság átokká lett. A jobbérzésű keresztyének tömegesen idegenedtek el a pápai egyháztól. Itt is, ott is állottak elő lelkes és bátor emberek, akik a Szentírással a kezükben küzdöttek a romlás ellen. Ilyen volt különösen egy *Wald Péter* nevű jómódú lyoni kereskedő. Őneki, éppúgy mint Remete Antalnak, nagyon megragadta a szívét Krisztusnak az a tanítása, hogy a gazdag ember nagyon nehezen juthat be a mennyországba. Ezért 1176-ban, amikor éppen óriási drágaság uralkodott, minden vagyonát szétosztotta a szegények között. Maga pedig, hasonló gondolkozású társaival, vándorútra indult, mint a Krisztustól kiküldött első tanítványok. Wald Péter és hívei, a *waldensek*, meg más vándortanítók is, az apostoli szegénységet hirdették, amely az apostolok utódaira, tehát a papokra, főpapokra, pápákra is mindenkor kötelező. A pápát pedig nem akarták elismerni az egyház fejének, egyedül a Krisztust. A pápák minden módon igyekeztek elhallgattatni ezeket az „eretnekeket” így nevezték az egyházban már nagyon régóta azokat, akiknek

a tanítása eltért a hivatalos egyházi tantól, melyet a zsinatok, majd a pápák állapítottak meg; a név „pártütőt” jelent, a „hairetikos” görög szóból). Tűzzel-vassal üldözték őket, de számuk csak annál inkább szaporodott, mert most is magvetés volt a mártírok vére.

2. Ferenc ifjúsága, megtérése, útnak indulása. A pápai egyház a XII. század végén már azon a ponton volt, hogy a legjobbjai elhagyják s menthetetlenül elsüllyed erkölcsi fertőjében. Ekkor előállott egy férfi, aki még a pápai egyházba is képes volt egy időre új életet önteni. Ezt a nagy keresztyént a történelem Assisibeli Ferenc néven ismeri. Ferenc Assisiben, egy középolaszországi városkában született 1182 körül. Az apját Bernardone Péternek hívták. Ez gazdag posztókereskedő volt és sokat kalmárkodott Franciaországban. A francia jó emberei iránt való tiszteletből nevezte el Franciscusnak, azaz „kis franciának” ezt a fiát, akit különben Jánosnak kereszteltek. A kis Ferenc jó módban nőtt fel. Az apja ugyan számító, önző lélek volt, de fia úri kedvteléseitől nem sajnálta a pénzt. A sok tivornya hamarosan torkára forrt az elkényeztetett úrfinak. A teste legyöngült, a lelke megcsömörlött. Alig volt még 22—23 éves, de máris nagyon megunt az életet és megutálta önmagát. Azonban imádkozni még nem felejtett el. A csüggedés óráiban Krisztushoz fordult. Tőle kért új életet. És Krisztus meghallgatta imádságát s megérintette a szívét. Egyszer a város környékén egy bélpoklossal találkozott. A bélpoklosság (lepra) iszonyatot keltő, ragadós bőrbaj. Ferenc is messzire el akarta kerülni azt, akivel találkozott. De egyszerre elszégyellte magát. Krisztusra gondolt, aki szent szeretetével bélpoklosokat is gyógyított. Legyőzte tehát undorát, megcsókolta a bélpoklos kezét s megajándékozta minden pénzével. Később újra meg újra fölkereste a bélpoklosok közös telepét s leghívebb ápolójuk lett.

Ez az első győzelem nagyon megerősítette a szívét. Most már remélni kezdte, hogy megtalálja az élet útját. Egy nap egy kicsiny, szegényes, roskadozó kápolnában imádkozott buzgón. Egyszerre titokzatos hangot hallott. Mintha a megfeszített Krisztus maga suttozta volna neki: *„Nem látod, hogyan omladozik az én házam? Eredj és tatarozd!...”* Ferenc boldogan sietett teljesíteni a parancsot. A kényes, finom úrfi hozzáfogott a legnehezebb kőművesmunkához. Keményen dolgozott napestig. S amint annak a rozszant kápolnának a kijávitását elvégezte, azonnal hozzálátott egy másikhoz. Mindenki csodálkozott a fiatalember hirtelen megváltozásán. Az apja anyagias lelke képtelen volt megérteni, mi megy végbe fia szívében. Durván lépett föl Ferencsel szemben, de az nem tágított. Végre a püspöknél panaszolta be fiát. De ez sem használt. Ferenc a püspök előtt ledobta magáról ruháit s a még nála volt pénzzel együtt apja lába elé vetette. Azzal nekivágott a világnak,

szabadon és boldogan. Vándorlása közben egy nap templomba ment s ott a Bibliából azt hallotta fölolvadni, hogyan küldte ki az Úr prédikálni az ő tizenkét apostolát. (Máté 10: 7—12). Ez úgy hatott rá, mintha neki magának szólott volna. Lelkében egyszerre világosság gyúlt. Rájött igazi jelentőségére a csodás szónak: „Menj, tatarozd ki a házamat...” Megértette, hogy Krisztus nem kőművesmunkát akar végeztetni vele, hanem egész egyházának új életre ébresztését várja tőle. Készen volt a tervével: világgá indul tarisznya, vándorbot, felöltő nélkül, mezítláb, amint Jézus rendeli és mindenkinek prédikálja az Evangéliumot.

3. Ferenc munkássága, jelleme; halála. Ferenc szüntelen vándoréletet élt. Járt egyik helyről a másikra egy szál durva csuklyás köntösben, kötéllel a derekán: ez volt az assisividéki legszegényebb parasztság viselete. Hirdette a bűnbánatot, a Krisztus követését, az ebből fakadó örömet. Egyszerű, de lélekkel teljes szavai ezeket indítottak meg. Csakhamar akadtak olyanok is, akik hasonló életre szánták el magukat: lemondtak javaikról, kényelmükről és Ferenchez csatlakoztak. Ferencnek a leghatalmasabb prédikációja az élete és a jelleme volt. A lemondást, a szegénységet addig is hirdette ugyan a szeretesség, de már régóta nem gyakorolta. A különböző szerzetek éppúgy felgazdagodtak, akár a pápák meg a főpapok. A klastromok lakói kényelemben és bőségben éltek. Ferenc pedig komolyan vette a szegénységet, mint Krisztus parancsát. Sőt boldog volt, hogy szegény lehetett.

Ez a boldogság csak úgy sugárzott róla. Nem zordon arccal, világmegvető lélekkel járt-kelt a világban, mint a régebbi szerzetesek, hanem áradó örömmel. Nem négy fal között ájtatoskodott, hanem örökösen úton volt, keresve, hol segíthet. — Gondozta a beteget, föltámogatta az elesett lelkeket, Krisztushoz vezette a bűnösöket. Valami olyan különös nagy szeretet áradt ki belőle, hogy nemcsak az emberek, de még az állatok is megéreztek.

Csak a teste volt törekeny, gyöngye már ifjúságától fogva. Mégsem kímélte magát. Hogy ne leg}’en terhére senkinek, nehéz testi munkával kereste a kenyerét. Erre szoktatta követőit is. Csak ha munkájuk nem akadt: akkor koldultak a Krisztus nevében valami maradék ennivalót. Ha ez sem volt: koplaltak víg szívvel. Akárhányszor háltak a szabad ég alatt, vagy templomok előcsarnokainak hideg kövén.

Ferencet ez a szigorú életmód hamar megtörte. Alig negyvenéves korában már törődött, nagybeteg ember volt s egy súlyos szembaj következtében félvak. Érezte, hogy halála közeledik. Boldogan készült Megváltója elé. Odavitette magát kadves kis kápolnájába, amelyet legelőször tatarozott ki, meg-

áldotta hű követőit s küzdelem nélkül halt meg egy őszi naplementén (1226).

4. A kolduló szerzetek. Ferencnek már életében a legtöbb európai országban, így hazánkban is, sok követője volt. Ezek a pápa akaratából szerzetté állottak össze, noha Ferencnek magának ez nem volt kezdetben szándéka. Először minoritáknak, „kisebbeknek” nevezték magukat: ezt a nevet még maga Ferenc adta nekik, hogy ezzel is az alázatosságra emlékeztesse őket. Később az ő szeretett „atyjukról” franciskánus nevet is kezdtek viselni. Ezek a franciskánus, ferences testvérek (latinosan fráterek, vagy ahogy a magyar nép hívta őket meg a többi szerzeteseket egy, a szlávból eltanult, testvért jelentő szóval: *barátok*) nagyon sok jót tettek a keresztyén világban. Újra megszerették az egyházat azokkal is, akik már egészen elhidegültek tőle. Később nagyszerűen felvirágoztatták a tudományt, a művészeteket, a költészetet, a zenét. Egyesek neki-vágtak a messze. Keletnek s Indiában meg Kínában is megpróbálták terjeszteni a keresztyén hitet, sokszor vérük hullása árán. Példájuk másokat is utánzásra buzdított. Csakhamar több hasonló szerzet (domonkos-rend, ágoston-rend) alakult. Ezeket koldulószerzeteknek nevezik, mert valamennyinek az volt az alaptörvénye, hogy csak koldulásból, alamizsna-gyűjtögetésből szabad megélniök. Vagyonnal nemcsak az egyes szerzetes, de maga a szerzet sem bírhatott. Ezt a törvényt a későbbiek sokféleképpen kijátszották. De a pápák elnézték ezt nekik, mert máskülönben igen engedelmes szolgálók voltak a koldulóbarátok. Nemcsak az egyház becsületét mentették meg, hanem a pápaság ingadozó tekintélyét is sikerült egy időre megerősíteniük. Minél többet sütkéreztek a pápai hatalom fényében, annál inkább elfeledkeztek mesterükről, a „kis szegényről”. De Ferenc emlékét még méltatlan utódai sem tudták elhomályosítani a keresztyén világ előtt.

IX.

Wiclif és Husz.

1. Nagy bajok az egyházban. Ferenc és a hasonló lelkek sokat segítettek ugyan az egyház bajain, de ők sem bírták már megállítani a lejtőt. Külsőleg minél hatalmasabb lett az egyház: bensőleg annál ijesztőbb lett a romlása. Krisztus egyházából a Nyugaton most már igazán a pápa egyháza lett: a római püspök önkényes és evangélium-ellenes parancsait követte. Büszkén viselte ugyan most is azt a szép nevet, amely a keresztyén egyháznak ősidőktől fogva mellékneve volt: t. i. a *katholikust*. Ez a név benne van már az apostoli hitvallásban is: annyit

jelent, mint „közönséges”, egyetemes, az egész föld kerektségére kiterjedő. De ez az elnevezés csak eleinte volt igaz. Valójában a pápák egyházának már rég nem volt joga magát katolikusnak nevezni. Először is azért nem, mert a keleti egyházfél, élén a konstantinápolyi pátriárkával, már régen (1054) elszakadt a nyugatitól s azóta mindmáig egészen külön életet él. Azután meg maga a nyugati, a római egyház sem volt többé egységes. Az „eretnekségek” hódítása feltartóztathatlanul tovább folyt. Az *inkvizíciónak* (nyomozásnak) nevezett rettentő eretnek-vadászat nem tudta őket megtörni. A legtöbb úgynevezett „eretnek” komoly és tiszta keresztyén lélek volt. E miatt az emberek szívesebben hallgattak rájuk, mint a tudatlan, erkölcstelen, pénzsóvár római papokra. A két legnagyobb volt köztük *Wiclif és Husz*.

2. Wielif János. Wiclif (ejtsd: ujklef) János angol pap és egyetemi tanár volt. Az angolok kezdetben nagy hívei voltak a római pápáknak, még adót is fizettek nekik. De a pápák az angol királyokkal szemben is oly vakmerő követelésekkel léptek föl, hogy utoljára a király és az országgyűlés (a híres nagyhatalmú angol parlament) megtagadta a pápai adó fizetését. Wiclif János olyan megcáfolhatatlanul bizonyította be könyveiben a pápai követelések jogtalan voltát, hogy egész nemzete mellé állt. Nem soká még tovább kellett mennie.

Az 1378-adik esztendőben ugyanis a római pápai egyházban egy minden addigit meghaladó botrány történt. A különböző keresztyén országok uralkodói és főpapjai annyira meghasonlottak egymás közt, hogy két pártra szakadtak s mindegyik párt külön pápát választott. Az egyik pápa Rómában, a másik Avignonban lakott. Kölcsönösen szórták egymásra az átkokat. Fényes udvartartásuk költségeire valósággal zsarolták a népeket. És ez így tartott közel negyven esztendeig. A végén már nem is két, hanem három pápa volt egyszerre.

Wiclif ebből levonta a következményeket. Rettenthetetlenül világgá kiáltotta, hogy a *pápaság a Biblia szerint nem isteni szerzés*. A pápa nem helytartója, hanem ellensége Krisztusnak. A papság sem Isten akaratát követi, mert vagyon után kapdos. Az igazi keresztyénnek nem a pápára, nem is a hamis papokra, hanem a Szentírásra kell hallgatnia. Ez az Isten igaz törvénye, külön pápai, papi törvényre nincs szüksége. Le is fordította, több munkatársával együtt, angol nyelvre a Szentírást. A Biblia alapján a pápai egyház nagyon sok babonás szokását és nézetét megtámadta Wiclif. Így pl. a szentek és ereklyék tiszteletét. De különösen az úrvacsora téves felfogása ellen szállott síkra. A pápák azt hozták törvénybe, hogy az úrvacsorában — vagy ahogyan akkor nevezték: *a miseáldozatban* — a kenyér és a bor, amikor a pap a szereztetési igéket (I. Kor. 11: 23—25) elmondja, átváltozik a Krisztus valóságos testévé és vérévé. Wiclif ki-

mutatta a Bibliából, hogy Krisztus semmi efféle bűvölést nem csinált és nem rendelt el az utolsó vacsorán. A kenyér és a bor csak *jelenti* az ő megtört testét és kiontott vérét, emlékezteti rá a hívőket. Wiclif ezekkel az igaz tanításaival talán egészen el tudta volna Angliát a pápától szakítani. De időközben a király rászorult a pápa és a főpapság támogatására. Hogy ezt megnyerhesse, Wiclifet eltiltotta a tanítástól, megakadályozta iratai terjesztését, üldözte és kivégeztette híveit. Magát Wiclifet nem engedte bántani, de a nagy tanító nemsokára meghalt csöndes plébániáján (1384). Ellenségei csakhamar elnémították híveit s később az ő emlékéen is bosszút állottak: tetemeit kiásták, elégették s hamvait egy folyóba szórták.

3. Húsz János. A Wiclif lelkét nem lehetett máglyára tenni. Híre, könyvei már akkor Angolországon kívül is messze el voltak terjedve. Különösen Csehországban, mert ez az ország sűrűn érintkezett Angliával: az egyik angol királynak t. i. cseh királyleány volt a felesége. A XIV. század végén már itt is nagy volt az elkeseredés az egyházi állapotok miatt. Növelte ezt még az is, hogy a csehek és a köztük lakó németek közt már akkor nagyon erős volt a gyűlölködés. A németek hűséges pápa-pártiak voltak, tehát a csehek csak annál jobban elhidegültek a pápaságtól. A komolyabb cseh papok lelkesedve olvasták a Wiclif írásait. Hatalmas szóval kezdték ők is követelni az egyház megtisztítását, *reformációját* a Szentírás alapján.

Ennek a pártnak *Húsz János* lett a vezére. Ő szegény parasztfiúból lett szorgalmával és eszével kiváló pap és egyetemi tanár. Ifjúságát elég léhán töltötte el, de később megtért s attól fogva tiszta és buzgó keresztyén életet élt. Népét és egyházát izzó rajongással szerette. Rettenetes erővel ostorozta a hitvány papokat, a szipolyozó két-, majd háromfejű pápaságot. Nagyszerűen tudott a nép nyelvén beszélni. A diákság és a nép tömegesen állott pártjára. A prágai érsek meg a pápa nemsokára kiátkozta tanításaiért. A prédikálástól eltiltották, de ő erre azt felelte, hogy Krisztus parancsából prédikál és folytatta azt. Egész Csehországban ő lett a legnépszerűbb ember. Ellenfelei már attól tartottak, hogy a Húsz vezetése alatt egy nagy egyházi forradalom tör ki s oda lesz a papi tekintély és vagyon. Ezt az egyház nagyjai meg akarták előzni. Konstanzbán, a Bodentó partján 1414-ben összeült egy fényes nagy zsinat azon a címen, hogy az egyház bajait orvosolja. A zsinat fővédnöke Zsigmond császár volt, Cseh- és Magyarország királya. Huszt megidéztek a zsinat elé, hogy adjon számot tanításairól és tetteiről. A császár menedéklevelet adott neki, melyben biztosította, hogy semmi bántódása nem lesz, ha elmegy. Húsz a menedéklevélben nem nagyon bízott ugyan, de bízott Istenben és ügye igazságában s elment, bár sejtette, hogy sohasem jő vissza.

A zsinaton rögtön börtönbe vetették. Nem engedték meg, hogy tanításait szabadon kifejtse és védelmezze. Ráfogtak olyan „eretnekségeket” is, amiket sohasem tanított. Kényszeríteni akarták, hogy vonja vissza valódi és költött tanításait. Húsz most már látta, mi vár reá. De érceleke nem rendült meg egy pillanatra sem. Kijelentette, hogy meggyőződését nem tagadhatja meg. Hamis bírától Krisztushoz fellebbezett. Erre a zsinat a makacs eretneket megfosztotta papi rangjától s átadta a világi hatóságnak. Ez pedig máglyahalálra ítélte. Zsigmond, akitől menedéklevelet kapott, semmit sem tett megszabadításáért.

Fején ördögökkel telerajzolt bohócsüveggel, megkötözve, mezítláb vitték a vesztőhelyre. Útközben folyton ellenségeiért imádkozott, majd erős hangon énekelt: „Krisztus, élő Istennek fia, könyörülj énrajtam!” Már a máglyára volt kötözve, amikor még egy utolsó felszólítást kapott a visszavonásra. De erre is csak ezt felelte: *„Isten a bizonyosságom, hogy én azt, amivel hamis tanúk vádolnak, sohasem tanítottam. Örömmel halok meg az Evangélium igazságában, amelyet írással, tanítással, prédikálással hirdettem.”* Erre meggyújtották a máglyát. Még akkor is énekelt, de a szél arcába csapta a füstöt és pár perc alatt kiszenvedett. Hamvait a Rajnába szórták (1415).

4. A husziták. A konstanzi zsinat a Húsz kivégzésével csak olajat öntött a tűzre. Annyit ugyan megtett, hogy legalább a hármasságot megszüntette, s most a római keresztyénségnek megint csak egy feje volt. De Húsz követőinek, a cseh *huszitáknak* többé már egy pápa sem kellett. Szeretett mesterük vértanú-halálának hírére fellázadtak. Vérbe és lángba borították az egész Csehországot s a környező országokat. Magyarország is sokszor érezte könyörtelen fegyvereik súlyát. Mindenütt kiirtották a katolikus papokat és szerzeteseket. A Szentírás pótolta nekik papot, templomot. Mindenekelőtt azt követelték, hogy az úrvacsorában a közönséges hívő is ihassék a kehelyből, ne csak a pap (míg a római katolikus „áldozásnál”, a nagyobb papi tekintély okából, még ma is csak kenyeret, azaz ostyát kap a hívő, a borból csak a pap ihatik). Ez az, amit úgy neveztek régi magyar szóval, hogy egy szín vagy két szín alatt való áldozás. A husziták egy része be is érte azzal, hogy a két szín alatti áldozást megengedték nekik. De a másik része nem alkudott. Azok fegyverrel akartak mindenütt a világon engedelmességet kivívni Isten törvénye iránt. Ez lett a vesztük. Mert így ugyanabba a hibába estek, amelybe az eretneküldöző római egyház. Ezért őrajtuk is betelt a Jézus szava: *„Akik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök.”* (Máté 26: 52). Erőt vettek rajtuk a régi rend hívei.

A kard és a máglya erejével még ideig-óráig tarthatta magát a pápai egyház. De a vértanú Husz gondolatai már messze

elterjedtek. Sokak kezében ott volt már a Szentírás. Magyar nyelvre is valószínűleg huszíták fordították le először a Bibliát. És ebből megláthatta minden értelmes keresztyén, kinek van igaza.

X.

Az egyház a reformáció küszöbén.

1. A bajok gyökere. Századok óta sokan sokféle igyekeztek orvosolni az egyház mély sebeit. De egyik ilyen szemléletnek sem lehetett teljes sikere, mert egyik sem nyúlt a baj gyökeréig. Ferenc éppen úgy, mint Wiclif, Húsz, meg a többi „eretnekek” azt hitték, hogy az egyháznak a gazdagság és az erkölcstelenség a legnagyobb bajai s ezekből származik aztán valamennyi többi. Pedig a bajok gyökere sokkal mélyebben volt. Az emberek azért nem tudtak eléggé keresztyéni *életet* élni, mert a *hitük* nem volt eléggé keresztyéni. Az egyház ugyan akkor is tanított Isten kegyelméről, Krisztus szeretetéről. De a végén mindig csak arra buzdította az embereket, hogy ezt a kegyelmet és ezt a szeretetet igyekezzenek a saját erejükön kivívni, *kiérdemelni*. Ezért aztán az emberek elfeledkeztek arról, Hogy Isten minenható. Azt képzelték, hogy Istentől az üdvösséget érdemek árán meg lehet vásárolni. Nem az ő bűnbocsátó kegyelmében bíztak, hanem saját magukban. Nem *hittek* benne, hanem *alkudni* akartak vele.

2. Visszaélés a bűnbocsánattal; a búcsúlevelek. A legtöbb embernek sem kedve, sem képessége nem volt akkora önmegtagadásra, aminővel a régi szerzetesek akartak szerezni „érdemeket”. Az ilyeneket az egyház megbiztatta, hogy kevesebb is elég a jóból. Aki nem tud klastromban élni, bőjtöljön és imádkozzék sokat. Aki erre sem képes, az legalább alamizsnálkodjék. Aki nem tud sokat áldozni a szegényeknek, az adjon néhány garast az egyháznak és a pápának. A pap ezért a csekély összegért is bizonyossá teszi bűnei bocsánata felől, hogyha azokat neki a fülébe súgva megvallja, meggyónja.

A régi egyházban még a bűnvalló bűnösnek is nagyon szigorúan (bőjtöléssel vagy egyéb testsanyargatással) kellett a vétkeiért vezekelnie. Erről most már szó sem volt. A papoknak, különösen a papáknak egyre több pénzre volt szükségük. Ezért egyre kevesebbet törődtek a bűnbánó bűnös lelkével, ha a pénzét megkaphatták. Végül a pápák a szó szoros értelmében árucikké tették a bűnbocsánatot. Különböző árakon pápai leveleket, ú. n. búcsúleveleket kezdtek árusítani (a „búcsú” a bocsánat régi magyar neve). Ezekben meg volt írva, hogy annak, aki vesz belőlük, a bűnei büntetéséből annyit-amennyit isten nevében elenged az egyház. És ezt nemcsak a földi büntetésre

értették. Még a halottakra is kiterjesztették a búcsúlevelek hasznát. Az egyház ugyanis már akkor régóta azt tanította, hogy a halál után az üdvösségre menő lelkeknek még bizonyos ideig szenvedniök kell egy nagy tisztító tűzben, a purgatóriumban. Itt kell kiégnie belőlük a bűn és a gyarlóság minden salakjának, hogy egészen tisztán mehessenek be az örök boldogságba. Már az maga helytelen volt, hogy az egyház ilyen tanított, amikor a Szentírás erről mit sem tud. De az meg éppen bűnös vakmerőség volt, amikor a pápák azt mondták, hogy a búcsúlevél vásárlása még a tisztító tűz kínjait is megrövidíti; Sőt é hamis tanítás szerint az, aki ilyen búcsúlevelet vásárol, nemcsak a maga másvilági sorsát könnyebbítheti meg, hanem még *másokon*, már elhalt szerettein is segíthet.

A léha, könnyenhívó lelkek csak úgy csődültek a búcsúlevélárusokhoz. Azt hitték, hogy azon a pár garason vagy forinton egészen eligazították bűnös lelkük dolgát Istennel — s aztán nyugodtan vetkeztek tovább. A pápák és papjaik pedig mej megerősítették őket ebben a vakhitben. Elhitették velük, hogy a tisztító tűzben való szenvedés évezredekig is eltarthat: tehát minél többet költ valaki búcsúlevélre, annál több elmarad a másvilági büntetéseiből. így, aki tehette, akár tízezer esztendőre szóló „búcsút” is vásárolhatott..

3. **Ereklyék, csodakórság.** Sivár üzletté lett az ereklyék tisztelete is. Ezeket is búcsúért és természetesen jó pénzéért mutogatták és árusították. Még a műveltebbek között is számosan akadtak, akik tenger pénzt költöttek egy darabka „csodatevő” csontra, hajszálra, ruhafoszlányra, ha azt mondták nekik, hogy azok valami régi nagy szentnek, Máriának vagy éppen magának Jézusnak a maradványai közül valók. Volt egy fejedelem, akinek 5000, egy érsek, akinek közel 9000 darab ilyen ereklyéje volt, millió évekre szóló „búcsúval”. Az ily ereklyék, ritka kivétellel, durva hamisítványok voltak. De a nép vakon hitt bennük, mert papjai erre tanították. A csodákban való babonás hit valósággal ragállyá lett. Egy-egy híresebb „csodatevő” helyre magukat korbácsoló, őzjüngő tömegek zarándokoltak. Pedig itt is játékot űztek hiszékenységükkel. Nagy ritkán kiderült egy-egy „kegyes család” — de a papoktól menten; újabb táplálékot kapott a vakhit. És ahol egyszer valami „csoda” volt, oda ömlött a pénz.

4. **A papság.** A hívők pénzéből és egyéb nagy javakból éltek az alsóbb rangú papok és a szerzetesek. De kellett is nekik a sok pénz és vagyon, mert nagyon sokan voltak. Annyian tódultak erre a pályára, hogy némely városokban a lakosok egynegyedé pap meg barát volt. Ezek legnagyobb részét a becsületes, munkás polgárok tartották el a maguk keresményéből. De az elvett javakért nem nyújtottak vizonzást nagyon kevés klostromban vették komolyan az askézist, a tudományos

munkát, a prédikálást, tanítást, lelkipendozást. A legtöbbször a hagyományos szertartások lemorzsolásával töltötték a barátok az idejüket, sok meg valóságos büntanyává lett. Még ennél is üresebb és erkölcstelenebb volt a nem szerzetes papok élete. És ez a romlás felülről jött. Az egyházfejedelmek maguk adták a legrosszabb példát. A püspökök rendszeresen beérték avval, hogy az erkölcstelen életű papokra időnként súlyos bírságokat róttak ki. Egy-egy püspöknek több ezer arany évi jövedelme is megvolt, pusztán ilyen bírságpénzekből. Az ilyen s ehhez hasonló óriási jövedelmekből a püspökök, érsekek fejedelmi módon éltek. Tudományra, irodalomra, jótékonyásra, művészetre alig néhányra költött. A legtöbbje fényűző és dobzódó életet élt.

5. **A pápai udvar.** A botránnyos állapotok tetéztve voltak meg magában a pápai udvarban. A XV. század közepétől a XVI. század elejéig méltatlannál méltatlanabb alakok ültek a „Péter székébe”. Egyesek nyíltan folytatták a legszemérmelenebb erkölcstelen életet. A legnagyobb egyházi javakat hitvány rokonainak prédálták el. Hatalmuk fenntartására minden eszközt igénybe vettek: háborút, üzletet, tört, mérget. Kivált a hírhedt VI. Sándornak az idejében napirenden voltak a tőle elrendelt orgyilkosságok. A hódító török ellen keresztes hadjáratokat hirdettek, de maguk később titokban szövöttek vele, csak hogy gyűlöltsék keresztyén ellenfeleiket megtörhessék a pogány haderővel. Nagy Szulejmán szultánnak, a mohácsi győzőnek is szövetségese volt VII. Kelemen pápa. Igaz ugyan, hogy valamennyien bőkezű pártfogói voltak az akkor „újjászületett” tudománynak, irodalomnak, művészeteknek (renaissance olv. röneszansz). De ezt is csak azért tették, hogy *önzően, élvezhessék* az írók és művészek remekeit. Udvaruk a tudás és művészet fényében ragyogott, a rájuk bízott szegény lelkek pedig tovább sínlódtak a legnagyobb sötétségben. A renaissance pápai közt nem egy volt, aki nemcsak a népies babonákban nem hitt, de még a keresztyénség legfőbb tanításaiban is kételkedett. Hanem azért a vakhit sötétségének eloszlására semmit sem tettek. Sőt még megerősítették azt, mert érdekeik így kívánták, főképen mert jól pénzelték belőle.

6. **Folytonos kísérletek a megújulásra.** Fejtől romlott volt az egyház. Nagyon sok pap és hívő mélyen fájlalta ezt a rettentő romlást. Buzgón keresték, a belőle kivezető utat, de sehogy sem bírtak ráakadni. Sokan a tudós bibliakutatásból akarták meríteni a megújódást. Mások az erkölcsöket akarták: megtisztítani, így *Savonarola Jeromos*, a lánglelkű, szentéletű flórenci koldulóbarát, akit e miatt végeztetett ki az elvetemült VI. Sándor pápa (1498). Ismét mások kis kegyes társaságokat alapítottak s azokban igyekeztek ápolni az igazi keresztyénséget. De valamennyinek volt egy közös hibája. Mind úgy gondolkodtak, ők is az Isten kegyelméről és az emberi érdeméről, ahogyan

a nagy tömeg és a pápai egyház. Hittek és bíztak ugyan Krisztusban, de rajta kívül még a római egyházban, a pápában, Máriában, a szentekben, a saját jócselekedeteikben is. *Az volt ekkor az egyház legnagyobb baja, hogy Krisztus még a legjobbak szívében sem volt egyedüli Úr.* Itt tehát csak *egyféleképpen lehetett segíteni: ki kellett vívni a Krisztus egyedüli uralmát az emberi szívekben.* Csakis ezáltal következhetett be az, ami után annyi kegyes lélek sóvárgott: *az egyház visszaállítása ősi, eredeti, tiszta alakjába, vagyis a reformáció.*

XI.

Luther.

1. Luther ifjúsága, klostromba lépéséig. A reformációt Luther Márton indította meg. Ő szegény szász bányászemberek gyermeke volt: Eislebenben, a németországi Thuringia egy kis városában, 1483-ban született. Szülei nagyon szigorúan nevelték. Már kisdíák korában maga kereste a kenyerét: társaival együtt, az akkori szokás szerint, szent énekeket énekelve járt kegyes adományokat gyűjteni házról-házra. De e mellett is kitűnő tanuló volt. Ezért az apja, aki időközben kezemunkájával összegyűjtött egy kis vagyont, elhatározta, hogy a fiát egyetemre küldi. Tizennyolc éves volt Márton, amikor a híres erfurti egyetemre beiratkozott. Itt négy év alatt magisteri (bölcseletdoktori) rangot szerzett. Mindenki szép jövőt jósolt neki. Legjobban az apja szerette volna, ha fiából híres ember lesz. Ezért azt kívánta tőle, hogy a jogtudományt tanulja ki és világi pályára lépjen. Mártonnak ehhez nem sok kedve volt, de szót fogadott az apjának és jogász lett. Hanem a tanulmányai nem elégtették ki. Egyszer csak kezdett elégedetlen lenni a világgal és önmagával. A lelke nyugalma eltűnt. Ilyen lelkiállapotban igyekezett vissza egy vakációja után, hazulról gyalogszerrel Erfurtba. Útja egy erdőn vitte keresztül, ahol rettentő égháború lepté meg. A fák alatt bármely pillanatban agyonüthette a villám. Iszonyú félelem fogta el. Nem annyira a haláltól remegett, mint inkább attól a gondolattól, hogy gyónás és vezeklés nélkül kell meghalnia s így elkárhozhatik. Ezt a gondolatot, mint a római egyház hű fia, nem bírta elviselni. Nagy bűnök nem nyomták ugyan a lelkét, de lelkiismerete mégis vádolta. Halálos szorongás fogta el. A vihar dühöngése közben egyszerre térdrevetette magát és így kiáltott családjá védőszentjéhez: *„Szent Anna, segíts meg, szerzetes leszek!”*

Alighogy elhangzott a fogadalom, megszűnt a vihar. De a megmenekült Márton lelke csak még nehezebb lett. Nagyon elhamarkodott fogadalmat szalasztott ki a száján. Néha ugyan

már azelőtt is gondolt arra, hogy klostromba lép lelkének nyugalmaért és üdvösségeért. De elszánni nem mertte magát, mert tudta, hogy szigorú apja nagyon rossz néven veszi tőle, hogyha akarata ellenére pályát változtat. Hanem most már kötve volt. A fogadalma elhangzott: ember ugyan nem hallotta, de hallotta az Isten és Luthernek ez elég volt. Nem akart tágítani az égieknek adott szavától. Nem törődött többé a reá váró fényes jövővel. Vállalta az apja haragvó rosszalását. Ifjúsága virágjában, 22 éves fővel belépett az ágostonrendű koldulószerzetesek erfurti klostromába (1505).

2. A szerzetes Luther. Készségesen vette magára a szerzetesi élet mindennemű terhét. A rend szabályai szerint elvégezte a legalantasabb házi munkákat is és társaival kijárt a vidékre koldulni. Teljesen megalázkodott, hogy megtalálhassa a lelke békességét és kiérdemelje a kegyelmet Istenétől. Keményen sanyargatta testét, hogy lelke annál tisztább legyen, Böjttölt, imádkozott, alig aludt. Akárhányszor úgy kimerült, hogy félholtan esett össze rideg cellája kövén. S mégis a várva-várt lelki tisztaság és békesség egyre késett. Ügy érezte, hogy ő a klostromban is csak a régi maradt. Nemhogy közelebb jutott volna Istenhez, hanem még távolodott tőle. Egyre jobban rettegett Isten haragjától. Társai többször rajtakapták, amint jajveszékelve zokogott: „*Óh én bűnöm, bűnöm, bűnöm!*” Már annyira el volt gyötörve, hogy a halált kívánta, még ha elkárhozik is.

Megbomlott volna a lelke, ha lassan föl nem dereng előtte az a vigasztalás, hogy Isten nemcsak büntető Bíró, de megbocsátó Atya is. Először csak egy pár jólelkű szerzetestársa figyelmeztetésére kezdett ezen gondolkozni. De azután a Bibliát is elővette s buzgón tanulmányozni kezdte. Lelkének háborgását ez csillapította le. Észrevette, hogy ő a klostromban egy egészen más Istent keresett, mint amilyen az igaz Isten, a Biblia Istene. Ő *adni* akart valamit az Istennek, hogy azután *kaphasson* Tőle. A Szentírásban pedig olyan Istenről olvasott, aki a Krisztusban maga adja oda magát a bűnös embernek s megváltja azt kegyelemből, ingyen.

A szegény barát lelkében most világosság gyúlt. Hiszen, ha ez így van, akkor Istentől nem kierőszakolni kell a kegyelmet, hanem alázatosan elfogadni tőle. Most már újra remélt. Egyre jobban belemélyedt a Bibliába. Egy napon aztán végre Pál apostolnál megtalálta a döntő megoldást: „*Az igaz ember hitből él*” (Római levél 1: 17). Ebből lett egészen bizonyossá előtte, hogy Istennél nem az erőlködés vezet célhoz, hanem egyedül a hit. Az embert nem az teszi *igazzá*, azaz *Isten előtt kedvessé*, hogyha önző számítással érdemet érdemre halmoz. Hanem egyedül az „igazítja” meg, hogyha alázatosan hiszen, bízik a bűnbocsátó Isten kegyelmében. *Igazi élete csak az ilyen*

embernek van. Márton barát, aki kevéssel azelőtt még a halált kívánta, most boldogan érezte, hogy igazán él.

3. A kilencvenöt tétel. Luther újra megtalálta az Evangélium szívét, lényegét, amelyet a pápai egyház régesrég elveszített: *egyedül a hit által, kegyelemből igazulunk meg, leszünk Isten előtt kedvesekké.* De arra még ekkor nem gondolt, hogy támadólag lépjen föl a pápa és a római egyház ellen. Sőt hű fia akart maradni az egyházának tovább is. Bizott abban, hogy azt, amire ő rájött, majd mások is fölismerik és így az egyház lassan megtisztul. Becsületes lelke még a pápától is csak jót várt. Azért e nagy fölfedezés után még évekig élt csöndes klostromában a nélkül, hogy a nagyvilág tudott volna róla. De az ágoston-rendben igen nagy tekintélyre emelkedett. Még 30 éves sem volt, amikor már tanárrá tették a wittenbergi egyetemen.

De néhány év múlva egy botrányos dolog kizökkentette az élete rendes folyásából. Wittenberg szomszédságában felütötte sátrát egy búcsúlevél-árus, Tetzl János domonkosrendi barát. Ez az ember valóságos vásári kikiáltó módjára viselkedett. Szemérmetlenül biztatta a bábész tömeget, hogy nincs az a förtelmes bűn, amely alól feloldozást nem kaphatna az, aki megveszi az ő portékáját. Azonban a valódi célját a búcsúlevél-árulásnak elhallgatta. Ez a cél az volt, hogy az így befolyó óriási jövedelmen meg akart osztozni a pazarló, fényűző X. Leó pápa, a léha, eladósodott mainzi érsek: Brandenburgi Albert, meg ennek hitelezője, a hatalmas Fugger-bankház. Mindebből csak annyit vallott be Tetzl, hogy a pápa a pénzt a fényes római^zent Péter-templom fölépítésére akarja fordítani. A nép elhitte és csődült a lélekvásárra. Tetzl szüntelenül azt hirdette, hogy a szenvedő lélek azonmódon kikerül a tisztítóútból, mihelyt a ládában megcsördül a búcsúlevélért adott pénz.

Luther elszörnyedt, ezen az istenkáromlásán. Látta, milyen rombolást visz végbe az a wittenbergi lakosok szívében, akik tömegesen jártak ki a búcsúvásárra. Megfigyelhette, milyen könnyen vették az emberek a bűnt, ha már egyszer zsebükben volt az a hazug biztatás. A szerény barát most úgy érezte, hogy nem hallgathat tovább. Az 1517-ik esztendő október havának 31-ik napján 95 tételt szögezett ki a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezekben a tételekben részletesen megmagyarázta, miben áll az igazi bűnbánat. Nem abban, hogy pár garasért búcsúlevelet veszünk, hanem abban, hogy töredelmes szívvel Isten irgalmában bizakodunk. Ezért, mint monda: *„a keresztyén, embernek az egész élete vezeklés”.*

4. A wormszi hitvalló. Luther a tételeket tulajdonképen csak egy kis szerzetesi tudós körben akarta megvitatni. De már akkor föl volt találva a könyvnyomtatás. Ennek útján a tételek villámgyorsasággal járták be egykét hét alatt egész Németországot. Az emberek föllélekzettek, amikor olvasták. A német

nemzet századok óta különösen sokat szenvedett a pápák pénzsomja miatt. Kitörő örömmel üdvözölte tehát a tételeket és szerzőjüket. Luthert magát először megdöbbenette ez a nem várt siker. Hiszen ő nem akarta megtámadni a pápát. Sőt akkora jóhiszeműséggel volt eltelve iránta, hogy az egyik tételében egyenesen ezt mondotta: „Föl kell világosítani a keresztyéneket, hogy ha a pápa tudna a búcsú-árusok üzelméről, inkább akarná, hogy Szent Péter temploma porráégjen, mintsem hogy a saját juhainak bőrén, húsán és csontján épüljön fel.” De csakhamar ki kellett ábrándulnia. A pápa sokkal hamarabb megértette a tételek jelentőségét, mint — maga Luther. Nem is csoda, hiszen az ő hatalma és jövedelme forgott veszélyben. Hamarosán megindította tehát az eljárást Luther ellen. Az volt a célja, hogy a merész barátot kitüntetésekkel vagy fenyegetésekkel elnémítja, ha pedig ez nem sikerül, akkor eretneknek bélyegzi és a Húsz sorsára juttatja. De sem így, sem úgy nem ért célt. Luther mögött már akkor ott állt az egész német nemzet s elsősorban a saját uralkodója, a szász választófejedelem, a derék Bölcs Frigyes. Ez nem engedte bántani, hiába dühöngtek Rómában. Luthernek pedig egyre jobban kinyílt a szeme. Világosan látta most már, hogy a pápának nem a Krisztus evangéliuma fekszik a szívéen, hanem a saját Irataimat fél Li. Ezért most már nem tartotta szükségesnek, hogy kímélje.

Nagyszerű könyvek, röpiratok egész sora került ki gyors egymásutánban a tollából. Ezekben ellenállhatatlan erővel fejtette ki az igazi evangéliumi hitet. És kimondta a végső szót is: az a pápaság, amely így elhomályosítja a Krisztus evangéliumát, nem krisztusi, hanem ördögi hatalom. A pápa erre természetesen sietett kiátkozni Luthert. De ő feleletül elégette a kiátkozó levelet, a bullát. Krisztusra támaszkodott s nem bánta, akármi következik.

Csakugyan nagy veszedelem fenyegette. A pápa felbízta ellene a fiatal német császárt, V. Károlyt, aki világhatalmas úr volt és vakbuzgó római katolikus. A császár Luthert 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlés elé idézte, hogy ott adjon számot szavairól és tetteiről. Luthert aggódó barátai féltették a Húsz sorsától és kérve kérték, ne menjen el. De Luther így felelt: „Ha annyi ördög volna is Wormsban, amennyi cserép a házak fedelén, akkor is elmennék — és ha akkora tüzet raknának is Worms és Wittenberg között, hogy lángjai az eget vernék, még akkor is nekivágnék, és ha ott egy szörnyeteg tátaná reám a száját, annak is egyenest a torkába lépnék, hogy bizonyágot tegyek az én Uramról, Krisztusomról!” El is ment. Kopott kámzsájában megjelent a papi és világi fejedelmek fényes gyülekezete előtt. Amikor felszólították, hogy vonja vissza „eretnek” tanításait, nyugodtan és bátran felelte: „*Amíg engem a Szentírás*

bizonyoságaival vagy más világos okokkal meg nem győznek, addig lelkiismeretem Isten igéjének a foglya. Semmit vissza nem vonhatok, nem is akarok visszavonni, mert a lelkiismeret ellen cselekedni nem is biztos, nem is becsületes^ dolog. Itt állok, másként nem tehetek. Isten legyen segítségemre. Ámen!"

5. A reformátor. Luther fenséges hitvalló szavaira feleletül a wormszi birodalmi gyűlés kimondotta, hogy őt, mint közveszélyes eretneket bárki szabadon elfoghatja és kiszolgáltathatja a hatóságnak. De hű fejedelme, Bölcs Frigyes nem hagyta el. Hogy a világ azt higgye, Luther az ellenségeinek esett "áldozatul, színleg elfogatta és Wartburg várába vitette. Ott tartózkodott csaknem egy esztendeig. Tolla ezalatt sem nyugodott. Nemcsak számos újabb röpiratot adott ki, hanem nekifogott a Szentírás lefordításának is. Csak magával ez egy munkájával örök hála kötelezte nemzetét. De nem volt soká maradása az erős várban. Wittenbergből rossz híreket kapott. Néhány lelkes, de meggondolatlan híve nagy hirtelen nekifogott az egyház újjáalakításának s iszonyú felfordulást csinált. Luther ezért elhatározta, hogy odahagyja biztos menhelyét és visszamegy a forrongó Wittenbergbe. A választófejedelem semmi módon nem akart ebbe beleegyezni. Hiszen a kiátkozott eretnekek az élete egy percig sem volt biztonságban a váron kívül. De Luther megüzente Bölcs Frigyesnek, hogy ő egy sokkal hatalmasabb Úrnak áll az oltalmában, mint aminő a szász választó. Elhagyta tehát a várat és bántódás nélkül megérkezett Wittenbergbe. Ott egy-kettőre lecsillapította a veszedelmes forrongást s azután maga állott a reformáció munkájának élére.

Ettől fogva majd egy negyedszázadon át, 1546-ban történt haláláig, ő volt a német nép lelki vezére. Követőinek száma egyre szaporodott. Nagyon sok világi uralkodó támogatását is megnyerte. így azután még könnyebben ment a munka. Róma egyháza helyett megalakultak az evangéliumi (evangélikus) gyülekezetek. A haszontalan püspökök és papok helyét tisztáéletű, tudós, munkás prédikátorok foglalták el. Ezek szakítottak a papi házasság pápai tilalmával és Istennek tetsző családi életet éltek. Maga Luther is megházasodott és szent örömök forrása lett számára a családi élet. Kiüresedtek a klastromok: a barátok, apácák kenyérkereset után néztek, családot alapítottak. Helyüket a komor falak között vidám iskolásgyermekek foglalták el, mert az iskolák nagyon megszorodtak. A prédikátorok mellett mindenütt buzgó tanítók működtek. Ezek rövid idő alatt sokkal nagyobb eredményt értek el a nép művelésében, mint a római egyház félezer év óta. A német nép nagy része fölszabadult a pápai iga alól s ura lett saját sorsának. Ilyen gyümölcsöket termett a Luther hite.

XII.

Kálvin.

1. Kálvin föllépésének előzményei; a reformáció Svájcban; Zwingli. Futó tűzként terjedt a reformáció Németország határain túl is, „Még csak két-három évtized telt el a Luther tételeinek kiszögezése óta s már alig volt Európának olyan műveltebb országa, amelyik ne lett volna teleszórva evangéliumi gyülekezetekkel. Csak attól lehetett tartani, hogy ez a hatalmas mozgalom előbb-utóbb vezető nélkül marad. Luther maga korábban meghalt, semhogy hazája határain kívül is irányíthatta volna a reformációt. Ez a feladat híveire, tanítványaira várt volna, de ezek közül még a legkülönbek sem voltak erre alkalmasak és képesek. Még a világhírű tudós: *Melanchton Fülöp* sem, akit pedig Luther valamennyiük közt legjobban becsült és szeretett. Ez félénk és megalkuvásra hajló ember volt s így ő sem vehette át a nagy reformátortól a vezérséget. Ekkor Isten máshonnan támasztott a világ reformációjának vezért, aki méltó módon tetőzte be a Luther kezdeményezését. Ez volt Kálvin János.

Kálvin reformátori munkájának Svájc volt a színtere. Ez a szabad kis ország apró paraszti és polgári köztársaságok: kantonok és városok szövetségéből állt. Önérzetes, dolgos népe nem tűrt idegen uralmat maga fölött. A pápaság jármát is nehezen viselte. Nagyobb részében örömmel csatlakozott az evangéliumi mozgalomhoz. Előbb a németnyelvű lakosság egy része vette be a reformációt, különösen Zürich város nagy lelkipásztorának, *Zwingli Ulriknak* a szavára. A régi és az új valláshoz ragaszkodó németsvájciak között csakhamar fegyveres összetűzésre került a sor. A kappeli csatában a hős Zwingli is életét vesztette a tiszta Evangéliumért és hazája szabadságáért (1531). De azért Róma híveinek még sem sikerült kiszorítaniok Svájcból a reformációt. Amint a csatatéren haladó Zwingli mondta: *A testet megölhették, a lelket nem* (Máté 10:28). Sőt most már a nemnémet részeket is lángragyújtotta az Evangélium. Itt a reformáció fő tűzhelye a Svájc nyugati határszélén lévő, francia nyelvű Genf (franciásan Genève olv. zsonév) városa lett, fő bajnoka pedig Kálvin.

2. Kálvin ifjúsága. Kálvin északi Franciaország egy kis városában, Noyonban (ejtsd: noajon) született 1509-ben. Apja tekintélyes jogtanácsos volt és módjában volt jó nevelést adni a fiának. Parisban s egyéb híres iskolákon taníttatta. A fiúnak rendkívüli képességei voltak, főképp csodálatos emlékező tehetsége. De szorgalomban, kötelességtudásban is túltett minden társán. Vasakarattal tanult. Alig vacsorált valamit, sokat éjszakázott, keveset aludt, reggel pedig, felébredéskor, első

dolga volt elismételni az előző este tanultakat. Ezzel a szigorú életmódjával már ifjúságában aláasta az egészségét. De a testi gyöngeségtől sohasem engedte leveretni magát. Lángoló lelkesedéssel gyűjtötte a tudományt. Előbb papnak, majd jogtudós-nak készült. Teljesen a tudománynak, akarta életét szentelni. De ekkor Isten beleszólt a terveibe.

Mikor Kálvin ifjúvá serdült, akkorra már Franciaországba is átcaptak a reformáció hullámai. Kálvin is korán megismerkedett az evangéliumi igazságokkal. Ezekről először nagyon idegenkedett, mert egész családjával együtt buzgó, hű római katolikus volt. De lelkiismerete nem hagyta nyugodni. Sokáig töprengett az üdvösség kérdésein. Nagyon nehezeére esett elszakadnia addigi hitétől és nézeteitől. De egyszer csak úgy érezte, el kell szakadnia, mert ha nem, akkor meg fog semmisülni Isten haragja alatt. Engedelmeskedett tehát. Parisban belevegyült az evangéliumi mozgalmakba. Szorgalmasan tanulmányozta Luther és más reformátorok iratait. Csakhamar, több társával együtt, hirdetni is kezdte az igaz hitet. Állandóan az életével játszott, mert a király, a hatóságok és a papok fegyverrel is üldözték a gyűlölt „eretnekséget”. Végre is csak gyors meneküléssel kerülhette el a bizonyos halált. De amit Parisban abba kellett hagynia, azt egyebütt új rákezdte. Francia- és Olaszország különböző helyein hirdette az Evangéliumot. 3. Az Institutio; Kálvin Genfben marad. Kálvin bujdosása közben hallotta meg, hogy a francia király nem éri be az Evangélium híveinek fegyveres üldözésével, de még rágalmakat is terjeszt róluk. Úgy tünteti fel őket, mint erkölcstelen országháborítókat. Így akarja magát tisztára mosni az áldozatok véréből. Kálvin most érezte, hogy cselekednie kell: tudományát és tollát ártatlanul megvádolt honfitársai szolgálatába kell állítania. Rövid idő alatt megírt egy nagyszerű könyvet, amelynek a címe: *Institutio Religionis Christianae* (Tanítás a keresztyén vallásra). Ebben olyan világosan megmagyarázta s olyan hatalmasan megvédelmezte az evangéliumi hitet, amint még előtte senki. Az egész művelt világon rohamosan elterjedt (1536) a 27 éves ifjú tudós műve. Kálvin ezen fölbuzdulva, elhatározta, hogy tovább is tollával fogja szolgálni a reformáció ügyét. Strassburgban vagy Baselben akart letelepedni, hogy zavartalanul folytathassa irodalmi működését. De az útja Genfen vitte keresztül — s itt megint elébe állt Isten.

Genf városa épp ezidőtájt szakadt el a római egyháztól. De nem annyira belső, lelki okokból, hanem inkább csak azért, hogy püspökének, meg a katolikus szavójai hercegnek uralmától szabaduljon. Az ilyen reformációt nem követhette lelki megújulás. A polgárok legnagyobb része most is csak olyan ledér életet élt, mint azelőtt, mert ez a város már rég ideje hírhedt volt lakóinak könnyelmű életmódjáról. Most sokan

még jobban nekivadultak és elmerültek az erkölcstelen-ségbe. Ez nagyon aggasztotta a jobbakat, főképp a tűzlelkű prédikátort, *Farel Vilmost*, aki vezetője volt a genfi reformációnak. Farel attól tartott, hogy ha a reformációhoz pártolt Genf erkölcsi züllésbe jut, annak híre lesz az egész világon és így magának a reformációnak szent ügye is rossz hírbe kerül.

De Farel önmagát nem érezte elég erősnek arra, hogy ennek a veszedelemnek útját állja. Nagy aggodalmi közben egyszer csak meghallotta, hogy a városon van átutazóban Kálvin János, a már világhírű ifjú tudós. Isteni sugallatként villant meg előtte az a gondolat, hogy itt az ember, akire Genfnek most szüksége van. A szenvedélyes Farel rögtön elrohant a fogadóba, ahol Kálvin szállva volt, és a fiatal embernek, akit ekkor látott először életében, kertelés nélkül előadta kérését: maradjon itt s legyen segítségére. Kálvinnak esze ágában sem volt ez. Egy csöpp kedve sem volt ahhoz, hogy belevesse magát a küzdelembe. De Farel nem tágított. Sőt mikor látta, hogy kéréssel, könyörgéssel semmire sem megy, előntötte az indulat, fölpattant székéről s rettenetes dörgő hangján így kiáltott a halálsápadt ifjúra: „*Hát akkor Isten átka legyen a te nyugalmodon és írószobád csöndességén, hogyha ily nagy szükségben vonakodol segítségemre lenni!*” Kálvinnak a lelkét mintha villámcsapás érte volna. A Farel fenyegető szavaiból magának a haragvó Istennek a hangját hallotta ki. Magára nehezedni érezte az Úr kezét. Nem tehetette, hogy ne engedelmeskedjék. Örökre szakított kedves tervével. Megadta magát Istennek s a szívét és az életét alkudozás nélkül följánlotta neki áldozatul.

4. Kálvin genfi működése. Ott maradása után Kálvin lett a lelke a genfi reformációnak. Ő tanította meg igazán alaposan az Evangélium igazságaira a genfi népet. De nem érte be a pusztá tanítással, prédikálással. A genfieket az Igének nemcsak hallgatóivá, hanem megtartóivá is akarta nevelni. A Szentírás alapján rendületlenül meg volt győződve arról, hogy az anyaszentegyház igazi tagjait Isten öröktől fogva kiválasztotta az üdvösségre. Isten választottait pedig arról lehet megismerni, hogy Isten akaratát cselekszik, szent és tiszta[^] életet élnek. Tehát az igaz egyház „szentek gyülekezete”. És Kálvin azt akarta, hogy a genfi evangéliumi egyház ilyen legyen. Kivitte, hogy az egyház szigorú fegyelemmel lépjen föl a maga léha, jromlott tágjai ellen. A dorbézolóktól, fényűzőktől, szerencsejátékosoktól, kicsapongóktól megalázkodó bűnbánatot követelt a szigorú egyháztanács (consistorium vagy presbyterium). A mellett még a polgári hatóságnak is átadta őket megbüntetés végett.

Természetesen a sok könnyűvérű genfi polgárnak mindez nem volt ingyére. Ők féltették Kálvintól a csak nemrég kivívott

egyházi és polgári szabadságot. Alkalmat kerestek, hogy megszabaduljanak tőle. Ez az alkalom meg is jött, mihelyt a genfi köztársaság vezető állásaiba a Kálvin ellenségei jutottak be. Ezek most már hatalomszóval akarták kényszeríteni, hogy hagyjon fell szigorával. El akarták vele ismertetni azt, hogy az egyházi, lelki ügyekben is a polgári hatóságé a döntő szó. Kálvin azonban kijelentette, hogy az életét elvehetik, de arról, ami Isten akarata, nem fog lemondani semmiféle parancsszóra. Ezért aztán száműzték a városból (1538).

Egészen megkönnyebbült, amikor otthagyta Genfet és sohasem kívánt többé visszatérni oda. Strassburgba húzódott el. Itt folytatott három esztendeig lelkipásztori, tanári, irodalmi működést, igen nagy anyagi nyomorúságban. De nem sokáig örvendhetett a nyugalmasabb életnek. A genfiak csakhamar megbánták, hogy kiűzték maguk közül azt, aki egyedül lett volna képes biztosítani a város rendjét. Úrrá lett a féktelenség, mert nem volt többé kitől tartani. Pártvillongások törtek ki és fenekestől felfordult minden. A város egykori urai és a pápa szolgálói azonmód elkezdtek halászni a zavarosban. Egy tudós és ügyestollú olasz bíboros, Sadoletto Jakab vállalkozott arra, hogy a genfiakat visszaédesgeti a római egyházba. Írt nekik egy simanyelvű hízelgő levelet. Ennek a levélnek körmönfont okoskodásai sokakban megrendítették az Evangélium igazságaiba vetett hitet. A genfi tanácsurak már félni kezdtek, hogy a leyél újabb zavart csinál s ebben a zavarban visszalopódzhatik a régi uralom. Kerestek tehát valakit, aki méltó választ adjon a Sadoletto levelére. Hanem arravaló ember nemcsak Genfben, de egész Svájcban sem mutatkozott. Végül is annak a nagy embernek a segítségéhez kellett folyamodniuk, akit nemrég üldöztek ki városukból. Belátták, hogy Kálvin az egyetlen, aki eredményesen megharcolhat Sadolettoval. És a száműzött nem kérte magát. Hamarosan megírta válaszát s a bíboros okoskodásait alaposan tönkretette. Többé sem ennek, sem másnak nem jutott eszébe, hogy a genfiakat vissza próbálja csábítani a pápa uralma alá.

Most már Genfben is meghajoltak a Kálvin nagysága előtt és sürgetni kezdték a visszatérését. Végre maga a tanács is egyenesen fölkérte erre. De Kálvin valósággal megrettent a visszahívástól. Először azt mondta, hogy inkább elvándorol a tengeren túl és száz halállal szembenéz, mintsem visszatérjen a genfi pokolba. De hasztalan volt minden ellenkezése. A genfiak ragaszkodtak kérésükhöz s barátai is nagyon unszolták, mert meg voltak győződve, hogy Genfet csak ő tarthatja meg az Evangéliumnak. Végül is, nagy lelki küzdelem után, belátta Kálvin, hogy Isten most egy újabb nagy áldozatot kíván tőle. Engedelmeskedett tehát és 1541-beji visszatért Genfbe, reszkető szívvel, de mindenre készen.

Most egy másfél évtizedig tartó újabb küzdelem várakozott rá. Ez idő alatt sokszor forgott kockán az élete. Hanem őt nem lehetett megfélemlíteni. Kérlelhetetlenül üldözte a léhaságot, a bűnt, mégpedig annál inkább, minél nagyobb urak életében tapasztalta. E miatt sokszor még nagy hívei is elhidegültek tőle. De ő ezzel nem törődött, mert nem a maga dicsőségét kereste, hanem az Istenét. Önzetlensége előtt még legádázabb ellenfelei' nek is el kellett némulniok. A városban és az egyházban végrejs érvényre jutott az erkölcsök szigorúsága. Az egyháztanács nem ismert kíméletet. Az üres, hiú szórakozások helyét elfoglalta a munka. Mindenkinek dolgozni kellett. A dolgozó polgárság vagyona rövid idő alatt megsokszorozódott. A nyomorgó munkaképtelenekről, a betegekről, özvegyekről, árvákról az egyház gondoskodott. Mindenki köteles volt a gyermekét iskolába járatni. Rend, tisztaság, jólét sugárzott az utcákon, ahol azelőtt egymást érték a bűnbarlangok. Messze földről csudájára jártak az emberek a megújult Genfnek.

5. Kálvin hatása Európában; életmódja; halála. Az Evangélium hívei csakhamar észrevették, hogy az igazi vezérnek való ember itt van a számukra Genfben. Francia-, Angol-, Skótországból, Hollandiából s egyebünnen is csak úgy sereglettek Genfbe az apostoli lelkű ifjak, hogy a Kálvin lábainál, a tőle alapított híres főiskolán tanuljanak. Ő maga is azt mondta: „*KüldjeteK fát, mi majd faragunk belőle nyilakat!*” Hősöket és vértanúkat nevelt. Ahová egyszer az ő tanítványai betették a lábukat: ott a római egyháznak bealkonyodott. Nem volt az az akadály, amivel ezek az emberek szembe nem szálltak volna. Nem nyugodtak, míg saját hazájukban is meg nem alapították az Evangélium egyházait, a genfi mintájára. Kálvin hívei, a kálvinisták,¹ Isten választott eszközeinek tudták magukat. Bizonyosak voltak üdvösségükben. Életükkel és halálukkal csak egy céljuk volt: az, hogy Krisztus uralkodjék s Isten dicsősége terjedjen. A leglelküimeretesebb és legdolgosabb emberek, a legnagyobb szabadsághősök és a legelszántabb vértanúk kerültek ki az ő soraikból.

Az egész művelt világ ismerte is a Kálvin nevéet. Tekintélye a legnagyobb régi pápákéval vetekedett. Pedig soha nem volt magasabb állása és méltósága, mint az egyszerű prédikátoré. Rendkívül igénytelen ember volt. Az egész hagyatéka, könyveit

¹ A „kálvinista” nevet, éppúgy mint Luther híveire a „lutheránusát először a régi egyház hívei ragasztották' rá a tiszta evangélium követőire, gúnyból. Sem Kálvin, sem Luther nem szerette, hogy az evangéliumi egyházak tagjai róluk nevezik el magukat, amikor ők nem maguknak, hanem Istennek és a Jézus Krisztusnak akartak adni minden dicsőséget. Később mégis általános szokássá lett ez. De azért mi is jól tesszük, ha ezeket a neveket minél ritkábban használjuk, mert máskülönben magunkra vonhatjuk azt a vádat, hogy a mi vallásunk és egyházaink nem isteni, hanem emberi eredetűek.

is beleértve, alig ért néhány ezer pengőt. Családi boldogsága nagyon rövid ideig tartott: kicsi gyermekei, gyöngéden szeretett felesége hamar elhaltak. Azóta csak a munkának élt, olyan rideg életmóddal, mint akármelyik régi aszkéta. Pedig mélyen érző szíve volt s nagyon szerette a baráti kört és a nemes szórakozást. De utóbb már minden percet sajnált elvonni a Krisztus ügyétől. Még alvásra is alig szánt négy-öt órát, a nap többi részét szakadatlan lázas munkában: prédikálásban, tanításban, gyűlésekben, tanulmányozásban, írásban, diktálásban töltötte. Nem csoda, ha ily életmód mellett valósággal felörlődött törekeny egészsége. Az élete utolsó öt-hat éve nem volt egyéb, mint folytonos testi kínszenvedés. Egyszerre kínozta gyógyíthatatlan gyomor- és tüdőbaj, köszvény és egyéb gyötrelmes bajok is. Végre már beszélni is alig bírt, de a toll még akkor sem esett ki a kezéből.

Halálát közeledni érezve, magához kérte a genfi tanácsurakat. Alázattal bocsánatot kért tőlük a gyarlóságaiért s megköszönte nekik, hogy békével eltűrték azokat. Így búcsúzott el a barátaitól, tisztársaitól is. Mindvégig világos öntudatánál volt s üdvösségében bizonyosan, küzdelem nélkül halt meg (1564). Temetése a saját végakaratóból a lehető legegyszerűbb volt: gyászbeszéd nem hangzott fölötte s még megjelöltetni sem engedte a sírját, amelyet éppen ezért ma már nem is ismerünk. De annál nagyszerűbb végtisztességet tett neki a pápa, aki, midőn megvitték neki a Kálvin halála hírét, így kiáltott föl: *„Ilyen szolgálkkal úrrá lennék az Óceánnak mindkét partján.”*

XIII.

A magyar reformátorok.

1. Általános jellemzésük. A mohácsi vész (1526) után Magyarország vallás és művelődés dolgában is nagyon szomorú helyzetbe jutott. A főpapok javarésze elhullott Mohácsnál. A megmaradtak haszontalanok vagy tehetetlenek voltak s a régi egyház züllésnek indult. A papság és a szerzetesség a nép művelésének munkáját már régóta elhanyagolta. Senki sem akart törődni a sanyargatott magyar népnek sem testével, sem lelkével. Kétségbeesés és műveletlenség lett volna úrrá az egész Magyarország fölött, hogyha nem léptek volna föl a magyar reformátorok.

Az Evangélium igazságait hirdető prédikátorok voltak akkor egyedül a szenvedő magyar nép igaz barátai. Fölrázták csüggedéséből s új reménységet öntöttek belé. Megbiztatták, hogy Isten csak azért ostorozza olyan nagyon, mert jó napjaiban nagyon el volt merülve bűneibe. De hogyha megtér, az Úr is megelégedi

szenvedéseit s új, szebb jövődöt készít, számára. Fáradságot nem ismerve prédikáltak ezek a férfiak országszerte. Nem volt az az üldözés vagy háborús veszedelem, ami föltartóztathatta volna őket apostoli útjaikon. Éjt-napot egybetéve fordították a Bibliát, írtak a népnek énekeket, vallásos könyvecskéket, tanulságos történeteket. Örökös vándoréletet éltek. Az egyik, Huszár Gál, egy kis könyvnyomdát hordozott magával, hogy azt, amit írt, mindjárt kezébe adhassa a népnek. (Ő vetette meg a máig fennálló híres debreczeni nyomda alapját.) Mások szereztek sok szép új, vallásos éneket s a dal és a zene hatalmával hódították meg az Evangéliumnak a népet. Az egyik nagy költő és zenész reformátor, Sztárai Mihály, még tréfás színdarabokat is írt a pápaság meg az ingyenélő barátok ellen s ahol azokat a nép nagy kacagása közben előadták, oda többé be nem merték tenni a lábukat a régi egyház papjai. És mindenütt, ahol a magyar reformátor megjelent: megjelent az iskola is. A reformáció nemcsak hinni, bizakodni tanította meg újra a népet, hanem a műveltség után is felköltötte benne a szomjúságot. Nyelvtantól kezdve növénytanig mindenféle tudományt írtak és nyomtattak a magyar reformátorok. És mindezt csakis magyar nyelven, míg azelőtt vallást és minden egyebet is csak latinul tanítottak a magyar embernek. Most ezek a reformátorok megmutatták, hogy a magyar ész és a magyar nyelv semmivel sem alábbvaló más nemzetbelinél. A magyar büszke lett rá, hogy ő magyar. És ezt a reformátoroknak köszönhette.

2. Dévai Bíró Mátyás. A legelső vérbeli magyar reformátort *Dévai Bíró Mátyásnak* hívták. Rettenthetetlen, soha nyugodni nem tudó ember volt ez. A németországi reformátorok: Luther, Melanchton és mások is igen nagybecsülték. Egyidőben lakott is Luthernél Wittenbergben. Csaknem az egész Magyarországot bejárta. Kassai prédikátor korában az egri püspök elfogatta. Börtönről-börtönre hurcolták, míg végre Bécsbe vitték. Itt egy másik püspök — híres eretnek-üldöző — fogta vattatóra. Mindenáron rá akarta bírni, hogy tagadja meg hitét. De Dévai, bár tudta, hogy bizonyos halál vár reá, nem rendült meg. Egyszer a püspök így szólt hozzá: „Megáldanálak, ha keresztyén volnál!” „*Nincs szükségem a te áldásodra — vágott vissza rögtön a rab —, van Isten, aki megáldjon engem s egykor majd könyörül is rajtam!*” Jóembereinek végre is sikerült őt a börtönből megszöktenniök. De ekkor megint csak elől kezdte. Most Budavárában fogott munkához. Itt egy római hitű pappal olyan heves vitába keveredett, hogy a helytartó végre is elhatározta, majd ő tesz köztük igazságot. A régi, babonás idők szokása szerint „istenítéletet” akart tartani. Előhengerítettett a budai piacra két puskaporos hordót s felszólította a vitakozókat, hogy üljenek rá egyre-egyre: ő majd alájuk gyújtat s amelyik életben marad, annak lesz a tanítása igaz. Erre Dévai nyugodtan felült az egyik hor-

dóra — a másik ellenben elmenekült. Így nézett ő szembe száz halálveszedelemmel. Élete végső éveit szakadatlan bujdosásban töltötte. „*Addig vezéreljen, oltalmazzon Isten, ameddig jónak látja* — szokta mondogatni —, *a kegyesek vigasztalása nem maradhat el!*” Isten valóban meg is vigasztalta, mert azzal a tudattal szállhatott sírjába (1545 körül), hogy a reformációnak nyert csatája van az ő szeretett hazájában.

3. Szegedi Kis István. Egy másik nagy magyar reformátor volt *Szegedi Kis István*. Ő már később élt és működött, mint Dévai. Neki már nem annyira az úttörés, mint inkább a tanítás és a lelkipásztorkodás volt a feladata. De a szenvedésekből neki is kijutott. Szelíd, csöndes tudós ember volt: művei olyan híre tettek szert, hogy többet németre is lefordítottak közülök; maga a pápa is tudomást szerzett róluk és a római egyház híveinek eltiltotta olvasásukat. De amikor helytállásra került a sor, hős tudott lenni Szegedi is. Pályája elején, Csanádon, ahol iskolaigazgató volt, egy durva kapitány agyba-főbe verte, csizmája vasas sarkával félholtra „rugdosta, minden javaitól, könyveitől is megfosztotta és úgy üzte világgá. De a bujdosónak első dolga volt újra munkához fogni. A nagy Alföld különböző helyein prédikátoroskodott, ismételten magára zúdítva az üldözők haragját. Majd az alsó Dunamellékre került s itt nemsokára akkora közszeretben lön része, hogy püspökké is megválasztották. Kálmáncsehi lelkész korában ismét nagy veszedelem érte. A törökök rátörtek a helysége s Szegedit rabul magukkal hurcolták. Szinte két évig senyvedett a legkegyetlenebb fogságban. Rabtartója egy állatias lelkű török vajda volt, aki az öregedő embert gorombán bántalmazta, egyszer véresre is verte, csakhogy annál több váltságdíjat csikarjon ki érte híveitől és családjától. De a követelt váltságdíj oly magas volt, hogy Szegedinek a szabadságra mindegyre késett. Fogságában is egyre írt, tanult s ha megengedték neki a törökök, még prédikált is és vigasztalta szerencsétlen rabtársait. Végre egy kegyes és gazdag keresztyén nő kifizette érte a tetemes váltságdíjat. Szegedi kiszabadult s ezután már nyugodtabb viszonyok közt élve, tisztos öregséget ért. Kiszabadulása után nem sokkal történt, hogy Ráczkévíbe — ahova lelkipásztornak vitték a sokat szenvedett, híres öreget — odavetődött egykori rabtartója, a vajda. Szegedi minden neheztes nélkül üdvözlésére sietett, még ajándékokat is vitt neki. A vajdát ez az igazi keresztyén alázatosság annyira meglepte, hogy vad lelke egészen ellágyult s bocsánatát kérte Szegedinek. A jó öreg kész szívvvel nyújtott neki rögtön kezét. Szegedi 1572-ben halt meg. Föl van jegyezve, hogy hozzá méltó István fiát a külföldi tanulmányában egy török ember támogatta. Ez alighanem a vajda volt.

XIV.

Az Evangélium bajvívói.

1. Az ellenreformáció. A reformáció első nagy diadalai következtében a római egyház nagy vereségeket szenvedett s nagyon sok országból egészen kiszorult. De csakhamar összeszedte magát. Úgyesen kihasználta azt, hogy a reformáció hívei között nem volt teljes az egyetértés, Luther és Kálvin hívei ugyanis egymás közt folyton vitáztak egyes hitcikkék fölött. Ezek a viták néha úgy elmérgesedtek, hogy a „lutheránusok” és a „kálvinisták” egymásban majdnem akkora ellenséget láttak, mint a pápában. A pápaság tehát azzal akart újra győzni, ami a reformáció híveiből és egyházaiból sajnosan hiányzott: az egységgel. A pápai egyház nagy tridentí zsinata (1545—63) pontosan megállapította a katolikus egyházi tant, sok kiáltó visszaélést megszüntetett és megszigorította az egyházi fegyelmet. Ugyanekkor alakult Rómának egy mindenre elszánt hadserege is egy új szerzetesrendben: a *Loyola Ignác* alapította Jézus-társaságban. (1540). Ennek a társaságnak tagjai, a jezsuiták, a római egyház és a pápaság hatalmának visszaállítására tették föl az életüket. A rendnek katonai szervezete volt: minden egyes tag föltétlen vak engedelmességgel tartozott elöljárói és a pápa iránt. Ezzel a hadsereggel néhány évtized alatt Európaszerte hadjáratot tudott indítani a reformáció hívei és egyházai ellen a pápai egyház. A jezsuitáknak sikerült elhíttetniök az uralkodók egy részével azt, hogy a reformáció hívei nem lehetnek hű alattvalók, megbízható polgárok. Ezek az uralkodók aztán fegyvereiket a római egyház rendelkezésére bocsátották. A XVI. század második felében mindenfelé megindult az ú. n. ellenreformáció.

Az Evangélium hívei a végső veszedelemben összeszedték magukat s hitük és életük oltalmára fegyvert ragadtak. Erre azért is szükség volt, mert az Evangélium ellen támadó fejedelmek nemcsak hitüket, de szabadságukat, nemzeti önállóságukat is el akarták venni a népektől. Ezt egy önérzetes nép sem viselhette el nyugodtan. Franciák és hollandok, magyarok és csehek, németek és angolok-skótok egymásután keltek harcra hitért és hazáért. Szörnyű polgárháborúk lettek ebből, több, mint másfél századig. Nem egyszer sikerült az elnyomók szándéka: az Evangéliumot és a nemzeti szabadságot egyformán eltiporták. De rendszerint győzelem kísérte a hősi ellenállást. Ezt legnagyobb részt annak lehetett köszönni, hogy a szabadságért küzdőknek igazi keresztyén lelkű vezérek, fejedelmek álltak az élükre. Ezek voltak az *Evangélium bajvívói*.

2. Coligny. Valamennyi küzdő nép között legtöbbet és leg-hosszabb ideig a *francia* reformátusok harcoltak és szenvedtek

hitükért. Ezeket „*hugenotta*” néven ismeri a történelem. (Ennek a névnek az eredete bizonytalan).

A francia nép zöme sohasem vette be a reformációt. De a hugenotta kisebbség színe-java volt a népnek. A legbecsületesebb polgárok, a legvitézebb katonák, a legjobb hazafiak voltak. S oktalan, zsarnok királyaik mégis ki akarták őket irtani. Úgy gondolkoztak, hogy csak az a nép lehet erős, amelyiknek egy a vallása és csak az a nép tisztelheti igazán királyát, amelyik királyának vallásán van. Ezért kezdettől fogva kegyetlenül bántak a hugenottákkal. Az Isten tiszteletére összegyűlt békés polgárokra sokszor durva katonák rontottak s férfit és nőt, aggot és gyermeket irgalom nélkül kardélre hánytak. Ez a sok embertelenség a végsőkig elkeserítette a hugenottákat. Fegyverre keltek, hogy kiküzdjék vallásuk szabadságát.

A fölkelők élére *Coligny* (olv. kolinyi) Gáspár állott. Ez a férfiú egyik legnagyobb fia volt akkor hazájának. Magasrangú katonai állásokat viselt. Békében és háborúban sok dicsőséget hozott Franciaországra. Már érett férfi volt, amikor elmélyedt a Bibliában és szívvel-lélekkel elfogadta az Evangélium igazságait. Ettől fogva mindhalálig hű és bátor vallója volt a reformált keresztyén hitnek. Tudta, hogy magas állását, nagy vagyonát kockáztatja, amikor fegyverre kelő hitsorsosai élére áll: de engedelmeskednie kellett az isteni parancsszónak. Váltakozó szerencséivel folyt a polgárháború. Végre is kivívta Coligny, hogy a reformátusok szabadon gyakorolhatták vallásukat. Ő maga olyan tekintélyre jutott, hogy a királynak első tanácsosa lett. Még ellenségei is elismerték, mennyit tud használni Franciaországnak. Mégis gyűlölték — a hite miatt.

A katolikus udvari párt csakhamar behálózta a gyenge királyt, fölbújtotta Coligny és a fő hugenották ellen s alkalmat keresett, hogy eltehesse őket láb alól. Ez az alkalom meg is jött, amikor egy hugenotta herceg esküvőjére nagyon sok előkelő református gyűlt fel a vidékről Parisba. Ezek mit sem sejtve pihentek ágyaikban az 1572 augusztus 24-ikére, Bertalan-napjára virradó éjszakáján, mikor — a királyi udvarból megadott jelre —egyszerre csak mindenfelől bérgyilkosok rontottak rájuk s megkezdődött a mészárlás. Az ősz Coligny, a gyilkosok közeledtét hallva, kijelentette, hogy nem menekül, mert már rég elkészült a halálra. Pedig módjában lett volna már régebben elmenekülnie, mert az előző napokban is történt ellene — az udvar fölbujtásából — egy orgyilkos kísérlet. Már akkor súlyosan megsebesült, de becsületes lelke nem akarta hinni, hogy az udvar áskálódik ellene. Most már tisztán látott és tudta, hogy itt a vég. Imádkozva várta gyilkosait s lelkét Istennek irgalmába ajánlva, emelt fővel fogadta a halálos csapást. Holttestét kidobták az ablakon, fejét levágták, törzsét akasztófára húzták. Vele együtt csak magában Parisban legalább 5000,

a vidéken megindult mézszárlásokban legalább 20,000 hugenotta esett áldozatul ennek a szörnyű „párisi vérnásznak”. Mikor a pápa hírére vette ennek, örömeiben kivilágította Rómát, körmenetet rendeztetett, sőt még emlékérmét is veretett „Hugenották romlása” felirattal.

3. Gusztáv Adolf. A *németeknek* is sok vérükbe került, míg hazájukban, a reformáció szülőföldjén megmenthették az Evangélium szabadságát. Harminc évig kellett életre-halálra viaskodniok az evangélikus németeknek a hatalmas Habsburg-császárokkal és saját római hitű honfitársaikkal. A borzasztó polgárháború sivataggá tette az egész német birodalmat. A császári hadak kezdetben győzelmet győzelemre arattak az egymás közt is. széthúzó evangélikusokon. De ekkor, a végső veszedelemben segítségére sietett az Evangélium ügyének egy kicsiny, de hatalmas nép fejedelme: *Gusztáv Adolf*, a nagy svéd király.

Gusztáv Adolf kiskorától kezdve csatákban nőtt fel. Igazi mintaképe volt a keresztyén lovagnak. Már országa több ellenségén diadalt vett s nyugodtan, békességben élhetett s uralkodhatott volna odahaza. De a szorongatott evangélikus németek jajkiáltása szívébe hatott s egy kicsiny, de erős hadsereggel megindult felszabadításukra. Mikor legelőször lépett német földre, egész seregével együtt térdreborulva kérte a Seregek Urának segítségét. Azután megindult s egymásután szorította vissza a császári hadakat. Katonái rajongtak érte. Bár szigorú fegyelmet tartott köztük, de szerető, gondos atyjuk is tudott lenni. Mikor seregei élére állt a harcban, biztos volt a győzelem. Az ellenfél, amelyet a végső diadaltól ütött el, gyűlölte Gusztáv Adolfot. Ráfogta, hogy csak azért tört rá Németországra, mert a császári korona kellett neki. Pedig, ha csak ilyen önző céljai lettek volna a nagy királynak, bizonyosan jobban kímélte volna életét. Ámde ő a csatában mindig előljárt s nemcsak messziről igazgatta azt. Ez lett a veszte is. A lützeni ütközetben, amint épp diadalmas rohamra vezette lovasait, több golyótól találva összeesett s a vad harcban a paripák összetipták testét (1632). De vére nem hiába ömlött. Az ő fellépése óta megfordult a kocka, a császáriak sohasem tudtak többé az evangélikusokon döntő győzelmet venni. Végre is biztosítaniuk kellett a Habsburgoknak az Evangélium szabadságát Németországon (1648).

4. Cromwell. Az *angolok* is elég korán elfogadták a reformációt: nem halt ki közülök a Wiclif János szelleme. De az angol reformáció igen lanyha félmunka volt. A pápa jármát lerázta ugyan a nép és az egyház, de egyébként félig katolikus maradt azután is. Az „anglikán” egyházban megmaradt a papi hatalom és vagyon, a templomban a babonás, pogányos szertartások. S még ennél is nagyobb baj volt az, hogy az emberek *élete* sem tisztult meg úgy, ahogyan a nagy reformátorok, főkép Kálvin, kívánták. Csak Skótszágban — amely ekkor még

külön királyság volt — alakult a Kálvin útmutatása szerint igazán mintaszerű református egyház. Ennek példájára aztán nagyon sok komoly angol hívő is követelni kezdte az anglikán egyház megtisztítását a „pápistaság” maradványaitól. De az angol királyok félteni kezdték hatalmukat ezektől a következőketes „kálvinistáktól”. Lázadókat láttak bennük és üldözőbe fogták, kínozták, ölték, számkivetésbe kergették ezeket a „*puritánokat*”, (így nevezték őket, mert folyton az egyház és az élet bibliai tisztaságát — latinul puritas — követelték). De a puritánokat nem lehetett megtörni. Nemsokára olyan királyok kerültek a trónra, akik titokban a pápa egyházához húztak, a népet zsarolták, a nemzet régi híres szabadságait semmibe sem vették. Ekkor a puritánok vezetése alatt kitört a nemzeti ellenállás. Ennek azonban mindaddig nem volt meg a kellő sikere, amíg élére nem állott egy falusi nemesemberből lett parlamenti tag: *Cromwell* (ejtsd: kramuell) *Olivér*.

Ez a férfiú, mielőtt a parlamentbe került volna, hosszú ideig élt vidéki udvarházában. Hatalmas hit lakott benne s ő állandóan imádsággal és bibliaolvasással táplálta azt. A Bibliából Isten iránt való engedelmisséget tanult. Isten parancsszavára lett a parlament tagja és a nép vezére. Mikor a jellemtelen király fegyveres erővel akarta letiporni szabadságért küzdő népét: Cromwell a maga zsoldáréneklő puritánjaiból hadsereget szervezett. Ez a hadsereg csakhamar győzelemre vitte a nép akaratát. A hazaáruló királynak a parlament ítéletéből lehullott a feje (1649).

Most Cromwell lett Anglia kormányzója. Többször megkínálták a koronával is, de ő azt mindig elutasította magától. Ám koronázatlanul is ő volt Anglia legnagyobb uralkodója. Az angol világhatalom alapját ő vetette meg. De ő lett a megteremtője a mai híres angol vallásszabadságnak is. Szavának súlya az egész világon nagy volt. Eredményesen tudott fellépni a kontinensen üldözött hitsorsosai védelmére. Otthon vaskezével kormányozta országát. A szabadság biztosítására rendet teremtett. A zűrzavar barátai meg is gyűlöltek e miatt. Élete vége felé sok ellensége, támadt. De ő haladt előre, egyedül Isten igéjére hallgatva, a maga útján. Rendületlenül meg volt arról győződve, hogy ő Istennek eszköze. Ettől a hittől áthatva halt meg (1658) egykori híveinek nagyrésztétől elhagyatva, de a jól végzett munka tudatában felséges nyugalommal.

5. Erdély nagy fejedelmei. Az evangéliumi hitű *magyaroknak* is hatalmas szabadítókat küldött Isten a XVII. században. Három nagy erdélyi fejedelem mentette meg őseinket attól, hogy hitüktől és hazájuktól egyszerre fosszák meg őket a Habsburgok. Ezek voltak: *Bočskay István*, *Bethlen Gábor* és *I. Rákóczy György*. Mindhármuk fegyverei előtt meghajolt Bécs.

Mindhárman diadalmas békekötésekkel biztosították evangéliumi hitük és magyar nemzetük szabadságát.

Bocskay Istvánnak a jelszava ez volt: „Édes és dicső a hazáért meghalni”. Már kortársai elnevezték „a magyarok Mózesének”, azaz Istentől küldött szabadítójának. Ő kelt föl először az elnyomó Habsburg-hatalom ellen. Pedig hű alattvalója volt a „bécsi királynak”, de nem nézhette tovább népe testi-lelki szenvedését. A király magyar katonái, a fegyelmezetlen, rabló hajdúk, lelkesedve állottak zászlói alá. Velük vívta ki a *bécsi békét* (1604), a magyar vallásszabadságnak első nagy biztosítékát. A hajdúkat aztán hálából a nagy Alföldön letelepítette: így lett belőlük a református magyarságnak egyik legértékesebb eleme. Forró hazaszeretetüket nagy fejedelmüktől örökölték. Mert már Bocskay világosan látta és kifejezte azt, amit később a Szózat költője énekelt: „Tudjuk azt, hogy a mi nemzetségünknek (nemzetünknek) több hazája ennél soha nem léssen s nincsen is, más minékünk az övét nem adja”. Győzelmeinek tetőpontján vitte sírba áruló kancellárjának mérge (1606).

Méltó utódja volt Erdély fejedelmi székén a nagy *Bethlen Gábor*. Árva, vagyontalan nemes úrfiúcskából emelkedett a fejedelmi hatalom polcára. Sikerei tetőpontján a leghatalmasabb uralkodók keresték barátságát. De Bethlen tudta, hogy hatalmát és sikereit Isten kezéből kapta. Isten ügyét igyekezett tehát szolgálni nemcsak harcaiban, de a békében is. Három győzelemmel és békekötéssel — amelyek közül az 1621-iki *nikolsburgi* a legnevezetesebb — erősítette meg a Bocskay nagy vívmányát. 1622-ben pedig fejedelmi bőkezűséggel megalapította a gyulafehérvári (ma nagyenyedi) híres-nevezetes Bethlen-kollégiumot. Azt akarta, hogy itt növekedjék fel a nép egyszerű fiaiból Erdély és a magyar nemzet számára a jövő hadserege: lelkipásztorok, tanítók, államférfiak. Úgy szívén hordozta ezt az iskolát, hogy még harcai közben is ennek a dolgaival foglalkozott. Mikor már halálán volt (1629) s nagy szenvedései között a szava is elállt, tollat kért és erős, határozott vonásokkal ezt vetette papírra: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen!” (Lásd Róm. 8: 31).

Ilyen hívő, bibliás lélek volt volt a harmadik nagy fejedelem is, I. vagy „öreg” *Rákóczy György* (meghalt 1648-ban). Hitét szüntelen bibliatanulmányozással erősítette. A legsürgősebb államügyek intézése közt, a csatazajban is mindennap szakított Isten ígéjének olvasására és hallgatására egy-egy csendes órát. Az Újszövetséget harminckétszer olvasta végig. És az élete tükre volt hitének. Udvara messze földön híres volt erkölcsi tisztaságáról. Saját fiai s a velük egyívású főúri gyermekek számára külön *udvari iskolát* állított fel s a hanyag és iskolakerülő diákokat maga fenyegette meg. A kis Erdélyország olyan virágzó állapotban volt öreg Rákóczy György alatt, mint soha

sem azelőtt, sem azután. Egyház és iskola áldva hirdette bőkezűségét. Isten dicsőségére úgy tudott takarékoskodni, hogy amikor győzelmes hadjáratát viselte: egy garassal sem kellett alattvalóit külön megterhelnie erre a célra. Ennek a hadjáratnak lett az eredménye a *linzi béke* (1645), amellyel I. Rákóczy György betetőzte két nagy elődje vívmányait, mert még a szegény, elnyomott jobbágyok számára is vallásszabadságot biztosított. A kegyelem embere volt ő is, mint elődei. „*Nem azé, aki akarja — ez volt az ő kedves ígéje — sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené*”. (Róm. 9: 16).

XV.

Az Evangélium vértanúi.

1. **A legerősebb fegyver.** A XVII. század végével a fegyverek zaja elnémulóban volt. A küzdő felek kifáradtak. A legtöbb országban sikerült az Evangélium híveinek biztosítaniok hitüknek szabadságát. De egynehány országban a római egyház számbeli túlsúlya, meg az államhatalom erőt vett rajtuk. Ilyenkor aztán csak egy fegyverük maradt még vallásuk és egyházuk megmentésére: *a szenvedés*. De ez a fegyver erősebbnek bizonyult valamennyi többinél. Akik megtanultak hitükért szenvedni: azoknak a hite sokkal szilárdabban állott, hogysen fegyverek védelmére szorult volna. Ilyenek voltak különösen a hugenották meg a magyar protestánsok.

2. **A hugenotta „pusztai egyház”.** A hugenották nagyok voltak a harcban, de még százszor nagyobbak voltak a szenvedésben. Ennek az ideje pedig hamar elkövetkezett. Fegyverrel kivívott vallásszabadságukat nem sokáig élvezhették nyugodtan. A népe jólétén fáradozó bölcs IV. Henrik törvénnyel oltalmazta őket (1598). Ő utána azonban megint olyan királyok következtek, akiktől a hugenották nem várhattak semmi jót. Különösen beborult felettük az ég, amikor XIV. Lajos, a „Napkirály” kezdett uralkodni. Ez a király önkényes uralkodó volt, vallási dolgokban pedig teljesen a jezsuiták eszén járt. Ez lett a hugenották végzete. A jezsuiták elhitették a királlyal, hogy sok bűnének bocsánatát legbiztosabban akkor szerezheti meg, ha az eretnekséget teljesen kiirtja országából. De különben is azt tartotta ez a király, amit legtöbb előde: hogy csak az az ország lehet erős, amelyikben „egy törvény, egy király, egy hit” uralkodik. Ezért kegyetlenül lépett föl a hugenottákkal szemben. Pedig ezek, a harcok lezajlása után, igen hasznos és békés polgárai lettek az országnak. Iparban, kereskedelemben, földművelésben nem volt párjuk. Megbízhatóságuk közmondásos volt; egész Franciaországban járta a példaszó: „becsületes,

akár egy hugenotta”. Közülök kerültek ki a legtisztességesebb hivatalnokok, a legjobb orvosok, legderekabb ügyvédek. Még a józan ész is azt parancsolta volna tehát a királynak és tanácsosainak, hogy ezeket az embereket hagyják nyugodtan élni és dolgozni — a köz javára, az állam érdekében.

De az elvakult vallásgyűlölet éppen ellenkezőt tanácsolt. Lajos az 1685-ik esztendőben egyszerűen eltörölte a hugenották vallásszabadságát biztosító IV. Henrik-féle törvényt. Ettől fogva a hugenották több mint száz esztendeig olyanok lettek saját hazájukban, mint az üzött vadak. Lázadás-számba ment, ha Istent a saját módjukon merték tisztelni. A maguk evangéliumi szertartásaival keresztelniök, esketniök, temetniök főbenjáró véték volt. Csak magáért a zsoltáréneklésért vagy bibliaolvasásért is kegyetlen büntetés járt. Főurak, királyi tisztviselők versenyeztek a papokkal a hugenották „térítésében”. Ahol az élőket nem tudták megtántorítani, ott a halottak is jók voltak nekik. Az eszméletlen haldoklóknak szájukba nyomták az ostyát s aztán büszkén hirdették róluk, hogy halálos ágyukon megtértek. Ha pedig volt még a haldoklónak annyi öntudata, hogy visszautasítsa a ráerőszakolt ostyát, akkor holttestét nem engedték tisztességesen eltemettetni: meztelenül végigvonszoltatták az utcákon s végül a pecérekkel földeltették el. A hugenották házaiba katonákat — rendszeren durva dragonyosokat — szállásoltak be (azért hívták *dragonnádoknak* ezeket a borzalmas „csizmás missziókat”) s ezeknek parancsuk volt rá, hogy minden képzelhető erőszakosságot kövessenek el a szerencsétlen lakók életén és vagyonán. Az ilyen katonák szállásadóikat mindig koldusbotra juttatták s nem ritkán örületbe kergették. És nem volt előlük más menekülés, csak egy: áttérni a római hitre. Mihelyt áttért valaki, nemcsak megszabadult a nyomorgatásoktól, de sokszor még jutalmakban, kitüntetésekben is részesült.

Nem csoda, ha e miatt rohamosan nőtt az áttértek száma. Ezek a borzalmak még a nagyon erős hitet is kemény próbára tették. Ám olyanok is sokan voltak, akik megállották ezt a próbát: sokkal többen, mint az üldözők számították. Az ilyenekre aztán — elsősorban a lelkipásztorokra — halálbüntetés várt, rendszeren bitófa. Vagy, ami még ennél is sokkal súlyosabb volt: életfogytiglan tartó fogság, förtelmes börtönökben, közönséges gonosztevők közé láncoltan. Vagy pedig a legkínosabb fajta rabszolgaság, a gályarabság. Békés polgárok, előkelő tisztviselők, hazájuk szolgálatában vérzett ősz katonák, kegyes lelkipásztorok, gyöngé nők ezreire várt ilyen sors. És ők fölvetették a nehéz keresztet s hordozták azt sokszor évekig, évtizedekig. A vesztőhelyre menet győzelmi zsoltárokat énekeltek, így a 118. zsoltár 24. versét: „*Ez a nap az, melyet az Úr rendelt, örvendezzünk és vigadjunk ezen!*” Volt olyan eset, hogy a hóhér

alig mert hozzájuk nyúlni, látva arcuk fenséges derűjét és hallva, amint ellenségeikért imádkoznak. Máskor meg a kivégzésnél jelenlevő jezsuita ajkán szaladt szaladt ki a beismerés: „*Bizony, így haltak meg a mi régi szentjeink is!*”

A vértanúk példája az életbenmaradtak szilárdságát is megkettőzte. A tömeges áttérések egyre apadtak s e helyett megkezdődtek a tömeges *kivándorlások*. Százezrek voltak, akik, ha életüket nem is, de szülőföldjüket szívesen áldozták fel szent hitükért. Kivándoroltak a szomszédos evangéliumi hitű államokba, ahol szabadon követhették hitüket. Ott tárt karokkal fogadták őket, mert tudták, hogy kezük nyomán mindenütt virágzó ipar, földművelés, kereskedelem támad. A francia király és miniszterei hamar észrevették, mekkora csapást jelent Franciaországra a hugenották tömeges kivándorlása. De a helyett, hogy az üldözést szüntették volna meg, a kivándorlást tiltották el. Katonákkal őriztették a határokat s akit szökésen kaptak, az sokszor életével fizetett. És a kivándorlóknak még sem bírták útját állani. Mesébe illő bátorsággal szökdöstek át a határon az álruhás hugenották, mindenüket elhagyva, csak-hogy hitüknek szabadon élhessenek. Franciaország ennek következtében 400,000 lakóval és 60 millió franknyi tőkével lett szegényebb, az ellenséges államok hadserege pedig (hová a kivándorlóit hugenotta ifjak nagy számmal állottak be) 9000 pompás matrózzal és 12,000 kitűnő katonával lett gazdagabb. De az üldözés ennek ellenére is tovább folyt. S az otthonmaradt pár százezer hugenottát még sem bírták megtörni. Ezer veszéllyel dacolva jártak el ezek az éjnek idején erdőkben, barlangokban, hegyszakadékokban tartott istentiszteletre. Azt mondták: ez az ő egyházukra nézve *a pusztai bujdosás ideje*. Szabadulásuk órája csak 1787-ben ütött, amikor előbb XVI. Lajos királytól, majd két év múlva a nagy francia forradalomtól visszanyerték vallásuk szabadságát.

3. A magyar gályarabok. A XVII. század vége felé az evangéliumi hitű *magyarokra* is a hitnek súlyos próbái következtek. Ők ugyan sokkal többen voltak, mint francia testvéreik, tovább is volt módjukban a fegyvert forgatni, mint amazoknak. Ennek köszönhetőék, hogy törvényes vallási szabadságuk — bár erősen megcsönkítva — a legszomorúbb időkben is megmaradt. De a királynak, a főpapoknak és a jezsuitáknak ezer alkalmuk nyílt, hogy kijátsszák a törvényt. Sokat gyötörték — templomok, iskolák elvételével, erőszakos térítésekkel — a hívő népet is, de elsősorban a lekipásztorokkal akartak leszámolni. Tudták, hogy pásztor nélkül magától is széthull majd a nyáj. Ezért az 1674-ik esztendőben 346 evangélikus és református prédikátort meg tanítót állítottak egy törvénytelen törvényszék elé, Pozsonyba. Ott hamisított levelek és hamis tanúvallomások alapján avval vádolták őket, hogy a törökökkel cimborálnak és össze-

esküvést szőnek LI. Lipót király ellen. A védekezést meg sem engedték nekik és valamennyit halálra ítélték. Ez ugyan csak arra való volt, hogy megfélemlítsék őket. Aki hitét megtagadta közülük, vagy kijelentette, hogy lemond hivataláról vagy számkivetésbe megy, azt rögtön szabadon bocsátották. De volt majdnem száz, aki egyikre sem volt hajlandó, hanem mindvégig hordozni akarta a Krisztusáért fölvetett keresztet, Ezeket aztán a legrettentőbb fogságra vetették. Undok pincetőmlöcökben zsúfolták össze a legnagyobb részt már élemedett, ősz embereket. Nehéz vasat tettek kezükre, lábukra s úgy egymáshoz bilincselték őket, hogy sem felülni, sem feküdni nem tudtak rendesen. Ruhájuk rongyokban foszlott le róluk és férgektől nyüzsgött. Kínzóik a legaljasabb rabmunkákat végeztették velük és a legállatiasabb lelkű katonákat rendelték ki pallérjaikul.

Közben a jezsuiták folyton csábították őket a hithagyásra. Nem egy meggyötört lélek meg is adta magát. Néhányat meg a halál már itt megváltott szenvedéseitől. De hatvankilenc most is állhatatos maradt. Hogy ezeket is megtörjék, a főpapok gyalog hajtották le őket a dunántúli várbörtönökből a tenger partjára. Azt a negyvennyolcat, aki a hosszú gyötrelmes úton el nem hullott, részben egy tengerparti börtönbe csukatták, részben (30-at) eladták a Nápoly mellett horgonyzó spanyol gályákra evezős rabokul, fejenként 50 darab aranyon. A gályarabot akkor nem is tekintették embernek, hanem félig állatnak, félig gépnek. Az ilyen boldogtalanoknak évet év után ott kellett tölteniök ötödmagukkal a piszkos, kemény evezőpadhoz láncolva. Hőségben, hidegben, viharban egyforma pontossággal kellett vonniok az evezőt, félmeztelenre vetkőztetve, kopaszra nyírott fejjel. Arra, aki lankadt vagy egy szót mert szólani társához, rögtön lecsapott a vad felügyelő korbácsa. A tengeri csatákban őket érték legjobban a golyók. Megőrijtő szenvedések szakadatlan láncolata volt a gályarabság. Rendesen nem is ítélték erre másokat, csak a legcégéresebb gonosztevőket. Ilyenekkel láncolták össze a mi prédikátorainkat. És bizonyosan ott is hagyták volna őket örökre a gályapadon, ha szenvedéseiknek a keresztyén világban híre nem megy. De az evangéliumi hitű államok — különösen a kicsiny, de hatalmas Hollandia — minden követ megmozgattak a megszabadításukért. A hollandusok a megelőző században maguk is rengeteget véreztek hitük és hazájuk szabadságáért. Annál melegebben dobogott hát testvéri szívük a szenvedő magyar hősökért. Nekik, az ő erélyes bécsi közbejárásuknak lehetett köszönni, hogy 1676-ban a mérhetetlen szenvedéseknek mégis csak vége szakadt. A nápolyi gályákon még életben levő 24 rabot (és két nagybeteget a nápolyi tömlöcből) az erőshitű, hős holland tengernagy *Ruyter* (olv. rőjter) Mihály szabadította meg és szállította Velencébe. Ugyancsak külföldi segítséggel szabadultak ki a többi bebörtönzöttek is, akik még

életben maradtak. A kiszababultak Svájcba, majd Hollandiába jutottak s az idegen gyülekezetek kézzől-kézre adták és szerették minden jelével elhalmozták őket.

A magyarságnak soha senki nagyobb becsületet nem szerzett a külföld előtt, mint ezek a vértanú és hitvalló prédikátorok és tanítók. Az itthonmaradtak is az ő példájukból merítettek új erőt a megpróbáltatásokra. Isten ajándéka volt az ő hívő szenvedésük a magyar nemzet számára.

XVI.

A nagy építők.

1. **A vallásháborúk hatása.** A vallásszabadságért vívott hosszú küzdelmek mindenütt megviselték a keresztyén népeket. A folytonos háborúzás a legtöbb ember lelkét elvadította, erkölceit durvakká tette. A valódi keresztyén vallás és keresztyéni élet még az Evangélium hívei között is hanyatlásnak indult. Siralmas romlásba dőltek volna az evangéliumi egyházak, ha a nagy harcosok és nagy szenvedők után el nem jöttek volna a *nagy építők*.

2. **A pietisták.** Németországon, a reformáció szülőföldjén valósággal romokban hevert a keresztyén élet a harminc éves vallásháború után. A vallási kérdések fölött fáradhatatlanul vitáztak a papok, de sem az igazi hitre, sem az igazi szeretetre nem mutattak példát. Ezért a nép szellemi sötétségbe és erkölcstelenségbe merült. A fejedelmek, a nagyurak, a gazdag polgárok egészen maguknak éltek, felebarátaik testi és lelki szenvedéseiről tudni sem akartak.

Nagyon sok derék hívőnek fáj a szíve ez állapotok miatt. De sokáig nem akadt senki, aki föl mert volna szólalni. Végre 1675-ben, egy kegyes és tudós lelkész, *Spener Fülöp*, ezt is megtette. Egy nevezetes munkát írt az evangélikus egyház „Istennek tetsző megjavulásáról”. Ebben fölújította Luther legszebb tanításait. Világosan megmutatta, hogy valódi keresztyénsége csak annak van, aki bűneiből megtér és a Jézus nyomdokain új életet kezd. Erre pedig nem elég egyszer életünkben megtanulnunk a hittant, hanem állandóan tanulmányoznunk kell a Bibliát. Csak ilyen módon lesz igazi vallásosságunk, valódi kegyességünk. És ezt a kegyességet könnyen meg lehet ismerni — a gyümölcsseiről. A kegyes ember mindig tevékeny, a jóban fáradhatatlan. Csak az ilyen kegyesek lehetnek méltó tagjai az egyháznak és teremthetik azt újjá.

Spenernek a példaadásán gyúlt lánggra a lelke egy fiatal egyetemi magántanárnak, *Francke Ágostnak*. Ő már diákkorában nagy hévvel vetette rá magát a Szentírás tanulmányozá-

sára. Később pedig több társával külön bibliatanulmányozó kört alapított a lipcsei egyetemen. Ezek az ifjak nem törődtek társaik gúnyjával, hátat fordítottak a léha, diákos szórakozásoknak s az életüket egyedül a Biblia útmutatásai szerint igyekeztek berendezni. Példaadásuk egyre többeket megragadott. Mindenfelé bibliakörök alakultak. A világ a nyelvére vette őket. Mivel nagyon sokszor emlegették a kegyességet — latinul *pietas* — elkezdték őket kegyeskedőknek, *pietistáknak* csúfolni. De a pietisták büszkén viselték az ő Urukért a sok csúfságot s a végén dicsőséget szereztek gúnyneveknek.

A pietisták vezére Francke lett, aki rendkívül nagytehetségű, vasakarátú ember volt. Halléban működött, mint lelkész és egyetemi tanár, 35 esztendőn át, haláláig (1727). Ez alatt a hitnek és a szeretetnek csodáit hozta létre. Különösen a lelkén viselte a szegény gyermekek gondját. Megesett a szíve rettentő elhanyagoltságukon. Minden módot megragadott, hogy segíthessen rajtuk, nevelhesse őket. Parókiáján külön perselyben gyűjtögetett számukra adományokat. Ezek eleinte nagyon gyéren szaporodtak. De Francke hitt és várt. Egy nap végre a perselyben nagy meglepetésére négy tallért és tizenhat garast talált. „No — kiáltott fel — ez már becsületes egy tőke, evvel már lehet valami jó dolgot kezdeni!” S rögtön elhatározta, hogy *szegény-iskolát* alapít. Még aznap vett a pénzből könyveket és fölfogadott egy szegény nagyobb diákot. Ennek a segítségével aztán napi két órán át tanította parókiája egyik szobájában a legszegényebb gyermekeket. Ez az iskola olyan jól ment, hogy Francke isteni újjmutatást látott benne vállalatának továbbfolytatására. Ugyanígy, pusztán kegyes adományokból, egyre-másra alapította tovább a különböző intézeteket. Az ő műve az első polgári iskola, az első tanítóképző-intézet, az első árvaház, az első bibliaterjesztő társulat. Mindezen és még sok más alapításai egy óriási háztömbben máig is a legszebben virágnak Halle városában. Pedig mindegyiknek alapításához rendkívül csekély pénzüsszeggel fogott. Sokszor már úgy látszott, hogy minden pénzforrása kimerül. De Francke *ilyenkor* tudott legbuzgóbban imádkozni. És az utolsó percben mindig megmentette valami váratlanul jövő kegyes adomány. Halálakor különböző iskoláiban már több, mint kétezerháromszáz gyermek és ifjú tanult; árvaházának 130 növendéke volt, ingyen diákasztalnál 255-en étkeztek. Ilyen terebélyes fáva lombosodott az a kis mustármag, *az első négy tallér és tizenhat garas*.

3. Más nagy keresztyén munkások. A későbbi pietisták közül *Zinzendorf Miklós gróf* (megh. 1760) a leghíresebb. Ez a forrószívű ember kora ifjúságától kezdve a Krisztus ügyének élt. Lemondott fényes családi tekintélyéről, előkelő állásokat dobott el magától, üldöztetést, számkivetést vont magára, de

céljától nem tágitott. A saját birtokán még egészen fiatal korban egy *Herrnhut* (=Isten oltalma) nevű telepet létesített hívő keresztyénekből, akiket különféle felekezetekből szedett össze. Ez a vallásos társaság máig fennáll. Terjeszti a keresztyéni hitet és szeretetet Németországban és egyebütt.

A herrnhutiak példája lelkesítette munkára az angol *Wesley* (olv.: vezlé) Jánost és társait. Ezek a kiváló fiatal lelkészek az angol néptömegek gondozására szánták az életüket. Nem törődtek a gúnnyal, amely mindenfelől reájuk zúdult. Szívesen viselték a reájuk ragasztott „methodista” csúfnevet (ami anynyit jelent, mint „módszereskedő”, mert a Biblia tanulmányozásában s egyéb munkáikban is szigorú módszert követtek). Wesley ötvenkét esztendő t töltött el prédikáló körútjaiban. Ez idő alatt több, mint negyvenezer hirdette az Igét, sokszor tízezrekből álló sokaságoknak, szabad ég alatt. Az ő és társai hatása alatt számtalan szív rendült meg és született újjá. Iszákos munkások, romlott nők nagy seregei ismerték meg a Krisztust és kezdtek tiszta, dolgos, új életet. Nemcsak az angol népet rázták fel, de még Amerikába is áterjedt jótékony hatásuk. Wesley halálakor (1791) a methodisták már külön egyházban éltek. Ma többféle methodista egyház is van s ezek Angliában s Amerikában sok millió lelket számlálnak.

XVII.

A belmisszió hősei.

1. Miért van szükség a belmisszióra? A francia forradalom évtizedekig tartó háborúját (1789—1815) zúdított rá földrészünkre. Ennek következménye szertelen nyomorúság, éhínség, ragály lett. Majd a béke éveinek is megvoltak a maguk veszedelmei. Különösen a gőzgép feltalálása után óriási módon föllendült az ipar, a kereskedelem és a közlekedés. A gyáraknak, bányáknak, vasutaknak, nagy áruházaknak tízezerével volt munkásokra szükségük. Ezeknek a munkásoknak a munkaadóik megfizették a csekély bért, de egyébként sem testi, sem lelki jólétükkel nem törődtek sem a munkaadók, sem mások. Még maguk az egyházak sem. Testi és lelki szennybe merülve tengették életüket a dolgozó milliók. Elkeseredett szívük káromolta és tagadta az Istent. Örökösen készen voltak a bűnre és a lázadásra. A nyomorgó és forrongó tömegekkel szemben egyedül a keresztyén hit és szeretet állhatta meg helyét. Egy olyan hatalmas munkát kellett köztük megindítani, amely semmivel sem volt könnyebb a pogányok közt folytatott térítő munkánál. Mind a kettő *misszió* volt, apostoli küldetés: apostoli hit kellett hozzá. A pogányok közti missziót külmissziónak ne-

vezzük, ezt a másikat pedig, amely a névlegesen keresztyén nép között' folyik: *belmisszió*nak.

2. Wichern. „A belmisszió atyjának” *Wichern Jánost tekintik*. Ez nem jelenti azt, hogy ő találta volna ki ezt a munkát, ríiszen tulajdonképpen már a nagy építők is ugyanebben fáradtak. Hanem ő volt az, aki a múlt században legelőször fölrázta egy nagy evangéliumi egyháznak, a németnek a lelkiismeretét és meg merte mondani, hogy amelyik egyház nem végez belmissziói munkát, az nem is érdemli meg a keresztyéni nevet.

Wichern a szabadság nagy esztendejében, 1848-ban, a Luther wittenbergi sírja fölött mondta ezt meg, egy nagy német egyházi gyűlésen. Ekkor már közel két évtizedes belmissziói munka állott mögötte. Szegény hamburgi kishivatalnok fia volt. Gyermekkorá óta tapasztalásból ismerte a nyomort. De ismerte éppen olyan jól a leghatalmasabb segítséget is: a Krisztust. Már mint fiatal lelkész növendék részt vett a keresztyén szeretet munkáiban. Főként a gyermekek sorsa érdekelte. Különös szeretettel vonzódott a romlott családi körben élő, züllésnek indult gyermekek felé. Ezeket akarta kiragadni a fertőből. Hamarosan munkához is látott a nagy német kikötővárosban, Hamburgban.

Egy keresztyén emberbarát jóvoltából kapott egy kis szalmafüdeles külvárosi házat, amelyet mindenki csak úgy emlegetett németül, hogy: *Rauhes Haus*.¹ Ide költözött be anyjával és leánytestvérével a 23 éves ifjú lelkész. Legelőször három fiút vettek magukhoz. Az egyik egy olyan gyermek volt, akinek legnagyobb öröme más gyermekeknek s az állatoknak a kínzásában telt. A másik, verekedés és betörés miatt, már jól ismerte a tömlőcöt. A harmadik meg 92-szer került már a törvény kezére koldulás és tolvajlás miatt. De Wichernnek éppen ilyenekre volt szüksége. Ezeken akarta kipróbálni a krisztusi szeretet erejét. Rendbeszedte, munkához szoktatta őket. A fiúk örömet fogadtak szót neki, mert ő azon a hangon beszélt velük, amin még soha senki: a szeretet, a bizalom hangján. Ezért csakhamar olyan eredményeket tudott elérni a gondjába vett gyermekekkel, hogy mindenki bámulta. Seregestül vitték hozzá a züllött gyermekeket. Ezekkel ő virágzó iparágakat rendezett be. Lassanként egy szép kis telep keletkezett a szalmafüdeles házikó körül. Ennek a telepnek nem volt kerítése. A gyermekek, ha kedvük volt, bármikor megszökhettek onnan. S ez mégis a legkritkább esetek közé tartozott. Még a legvásottabb gyermekek is szegyeitek volna megcsalni az ő „jó atyjukat”. A legelvadultabb kamasz durva szíve is megindult, amikor Wichern a szeme közé nézett és azt mondta neki: „Itt neked otthonod

¹ Ez a név egyesek szerint „cserjében álló házikót” jelent. Mások szerint személynév lett volna a „Rauhe”.

lesz; legyen most elfelejtve mindaz, amit eddig tettél; akit megbántottál, megbocsát”. Egyszer egy piszkos, vad fickónak azzal nyerte meg a szívét, hogy fogadtatásul egy szép rózsát tűzött a gomblyukába s egy másikat a kezébe adott azzal, hogy vigye el az anyjának, akit annyiszor megkeserített. Egy másik fiút meg azzal tett kezes báránnyá, hogy egy vasárnap kiengedte a városba az otthagyt kedves galambjaiért, amelyek után nagyon búsult. A fiú százszor elcsavaroghatott volna, de estén pontosan visszatért a telepre.

Wichernt már ifjúkorában „emberszelídítőnek” nevezték, mert a leghatalmasabb szelídítőeszközzel: a Jézus Krisztus szeretetével dolgozott. Ez a szeretet nem is engedett neki soha pihenést. 1848 óta egész Németországban ő volt a belmisszió irányítója. De legjobban mégis csak az ő Rauhes Haus-án csüngött a szíve. Meg is adta neki az Úr azt az örömet, hogy ötven évig állhatott az élén ennek a lelket mentő intézménynek. Ma már valóságos kis város létesült a Rauhes Haus körül.

3. Bodelschwingh. Wichern nagy munkájának egyik örököse a németek között *Bodelschwingh Frigyes* lett. Bárófiú volt: családja egyike Poroszország legrégebb családjainak, apja magasrangú tisztviselő, végül államminiszter. Gyermekkorától fogva a legelőkelőbb körökben nőtt fel. De azért mégsem lett belőle könnyelmű ifjú, mint sok rángjabeliből. Egy párbajban elesett testvérének halála mély hatással volt lelkére. Később ő maga esett életveszélyes betegségbe és csak az önfeláldozó ápolás mentette meg. Ettől fogva gyöngéd szeretettel fordult mindig a szenvedők és betegek felé. Először gazdasági pályára lépett. Már itt minden szabad idejét a nyomorgó munkáskép támogatására szánta és minden fölösleges pénzét rájuk költötte. De úgy érezte, hogy Isten őtöle még többet kíván. Keresett valami olyan munkakört, amelyben teljesen átadhatja életét Krisztusnak. Egy vasárnap reggel átlovagolt egy faluba, hogy sürgősen aratónapszamosokat fogadjon. A falu népe éppen istentiszteleten volt. Az ifjú báró egy fához kötötte lovát s maga is belépett a zsúfolásig megtelt templomba. A lelkipásztor a Lukács 10: 2-ről prédikált: „*Monda Jézus az ő tanítványainak: Az aratni való gabona sok, de a munkás kevés; kérjétek azért az aratásnak Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába*”. Bodelschwingh úgy érezte, hogy ez az íge egészen neki szól. Akadályt nem ismerve, fogott hozzá, hogy misszionáriusnak képezze ki magát. De a pogányok közé nem juthatott ki. Isten másféle missziót szánt neki.

Először Párizsba ment ki, az ott nagy számmal élő evangélikus németek közé. Az előkelő úrfi a világváros fénye helyett a külvárosok sötétségét kereste fel. Ott szedte össze a szegény, elhagyott német utcaseprőket s egyéb hasonló alantas sorban élő honfitársait. Évekig élt ott, egy kis fa viskóban, amely egy-

szere volt templom, iskola és parókia. Teljesen az ő szegény testvéreinek lelki-testi gondozására szánta magát. Oda vitte haza leghívebb munkatársát, feleségét is, aki pedig szintén báróleány volt. Azután visszament Németországba, de ott is egy kis falu lelkésze lett. Ez időben történt, hogy a szászországi Bielefeldben irgalmas szívű keresztyének egy kis menhelyet alapítottak — *Béthel*, azaz Istenháza néven (olv. a Mózes I. könyve 28. fejj.) — szegény nyavalyatörős betegek részére. A nyavalyatörés, epilepsia rettenetes görcsökkal járó gyógyíthatatlan betegség. A benne szenvedők számára csak a legtűrelmesebb ápolás tudja enyhíteni az élet kínját. Szegénysorsú epileptikus betegeknek abban az időben ritkán lehetett ilyenben részük s az életük lassú haldoklás volt. A bielefeldi menhely alapítói a menhely vezetőjévé Bodelschwinghet szemelték ki. Ő aztán negyven év alatt az egyszerű kis első menházak körül egy valóságos várost varázsolt elő, legnagyobb részt a maga gyűjtötte könyöradományokból, amelyekért nem restellte egész Németországot bekoldulni. Halála évében — 1910-ben — már 2000 epileptikus beteg talált ott a Jézus nevében gyöngéd ápolást, gondtalan életmódot, könnyű és mégis hasznos foglalkozást. De éppen így fölvette Bodelschwingh a gondját az izákosoknak, az ideg- és elmebajosoknak, a tüdőbetegeknek is. Hajléktalanoknak menhelyeket épített: betevő falat nélkül tengődőknek munkát és kenyeret szerzett. Magára a legkevesebbet gondolt. Akárhányszor még enni is elfelejtett erős munkája közben. Gyermekeit is hasonló igénytelenségre nevelte s művét most ők folytatják Béthelben.

4. **Williams.** A methodisták fellépése óta Angolországban nem szünetelt az Evangélium mentő munkája. Ennek a munkának itt *Williams* (uiljemsz) György volt az egyik legnagyobb alakja. *Az ő nevét különösen kell ismernie minden keresztyén ifjúnak, mert az ő nagy hite hozta létre a Keresztyén Ifjúsági Egyesületeket.* Sokgyermekes paraszt bérlő fia volt: pályáját mint kereskedőinas, majd segéd kezdte. Már serdülő ifjú korában öntudatos keresztyén életet élt. Londoni kereskedősegéd korában látta, mekkora testi-lelki romlásnak vannak a kereskedő és iparos ifjak kitéve, hogyan leskelődik rájuk minden utcasarkon a bűn. Az ifjú Williams tehát fölvette a saját pályatársainak a gondját. Fáradhatatlan türelemmel kezdte őket összegyűjteni a Biblia köré. Csak tizenketten voltak, amikor (1844-ben) megalapították Londonban az első Keresztyén Ifjúsági Egyesületet. Az ifjak, akik ebben az egyesületben tanulták megismerni a Megváltót, az életben nemcsak szilárd keresztyén hitükkel, de hűségükkel, becsületességükkel is kitűntek. A legnagyobb londoni kereskedőházak nemsoká csak ezek közül szerették választani alkalmazottaikat. Az Ifjúsági Egyesületek Európa és Amerika evangéliumi keresztyénei közt alig hat évtized alatt páratlan népszerűségre

jutottak. Williams halálakor (1905) már negyvenöt nemzet körében 7676 egyesület működött 707,667 taggal, ma pedig már a milliót is jóval meghaladja a tagok száma. Ez a szent hadsereg a világháború alatt a keresztyén testvériség érdekében küzdött. Sok magyar ember áldja a KIE katonaothonok és hadifogolygondozás emlékét. Az Ifjúsági Egyletek munkájából ágazott ki később a hatalmas Keresztyén Diákmozgalom és diákszövetségi munka is, amely a közép- és főiskolai ifjúság szívében akarja királlyá tenni Jézust. S mindez a sok áldás egy nagy londoni áruház egyik sötét emeleti szobácskájából indult ki, ahol valamikor az ifjú Williams lakott. Később igen gazdag kereskedő lett belőle. Munkájának elismeréséül bárói ranggal tüntette ki az angol királynő az egykori parasztfiút. De lélekben késő vénségéig az maradt, aki volt. Még aggastyán korában, halála évében is elment Parisba, hogy a KIE nagy nemzetközi konferenciáján részt vegyen. Ekkor mondta e szép búcsúszavakat: *„Francia iffjak, ha boldog, hasznos és nyereséges életet akartok, adjátok át magatokat Istennek még ifjúságtok idején.”*

5. Szilassy Aladár. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek munkája 1883 óta Magyarországon is folyik. Hazánkban ez a munka 41 éven át elválhatatlanul összeforrt a Szilassy Aladár nevével. Ez a nagy magyar keresztyén az ország egyik legrégebb nemes családjából származott s a magyar állam egyik legmagasabb Bírői székébe emelkedett. De sem előkelő származása, sem magas rangja nem tudta elvonni a Krisztus szolgálatától, akit ifjúkora óta ismert és követett. Szeretett református egyházának egyik leghívebb munkása volt. Mindig kerülte a feltűnést s másoknak engedte át a vezéri helyeket, hogy annál többet dolgozhassék rejtve, névtelenül. A keresztyén ifjúsági egyesületi munka az ő vezetése alatt úgy Budapesten, mint az ország több más pontján gyökeret vert. Ezt a munkát és annak résztvevőit gyermekeiként szerette. Nem ismert akadályt, amely visszatarthatta volna kedves ifjai köréből. Az 1923-iki poroszlói országos konferencián súlyos betegen, irtózatos görcsöktől kínozva szólott hozzájuk a 77 éves agg: de mindenki csak a szent lelkesedést látta arcán és alakján; utólag tudódott ki szinte emberfeletti erővel leküzdött szenvedése. Ilyen áldozat volt egész élete. *„Nem volt olyan apró feladat, hogy kicsinyelte volna, sem olyan nagy, hogy sokallta volna. Sohasem látták úgy, hogy másoknak parancsolt volna és sohasem úgy, hogy magának ne parancsolt volna.”* Még kevéssel halála előtt, 78 éves korában is naponként többször gyalog ment fel ötödik emeleti lakásába, kímélni akarván a fájóslábú házmesternét, aki a felvonógépet kezelte. Koporsója fölött méltán mondták el 1924 decemberében: *„Jótétemény volt: senki sincs, aki adósa ne lenne...”*

A külmisszió; Livingstone.

1. Az evangéliumi keresztyénség és a külmisszió. Míg a be-
misszió a régi keresztyén világban folytatta hódító hadjáratát,
azalatt a másik apostoli munka, a *külmisszió* sem pihent. Ez a
munka az evangéliumi keresztyének között csak nagynehezen
indult meg. A reformáció egyházai nagyon sokáig a maguk be-
rendezésével, majd a hitvitákkal és a vallásháborúkkal voltak
elfoglalva. így történhetett meg, hogy a római katolikus
misszionáriusok, főkép a jezsuiták, már százezerszámra tettek
pogányokat keresztyénekké — igaz, leginkább csak külsőleg —
s az evangélium egyházai részéről még alig egy-két ember törő-
dött az Úr missziói parancsával; „*Elmenvén e széles világra,
hirdessétek az Evangéliumot minden teremtésnek.*” (Márk 16: 15).
De végre jöttek a pietisták, különösen a herrnhutiak. Ezek előtt
világos volt, hogy az a keresztyénség, amelyik nem igyekszik
meghódítani a világot, nem is keresztyénség. Szívük pedig meg-
esett a lelki-testi nyomorúságban élő pogányok sorsán. Ezer
halállal dacolva elmentek közéjük. Ők voltak az elsők, akik nem
kapzsi módon *kihasználni* igyekeztek a pogány népeket, mint
a gyarmatosító keresztyén országok tisztviselői és kalmárai.
Nem is arra törekedtek, hogy egyszerre minél nagyobb tömegeket
tereljenek belőlük a keresztség alá, mint a római katolikus
missziók. Hanem úgy tekintettek minden egyes pogányt, mint
testvérüket. Foglalkoztak mindegyikkel külön-külön. Meg-
gyógyították rettenetes betegségeiből, kiváltották rabszolgá-
ságából, megismertették vele a műveltségnek legalább az elemeit
s megszerettették vele a megváltó Jézus Krisztust. A vérszom-
jas vadak közt számos ilyen pietista, herrnhuti misszionárius
életét is adta az Úrért. De hulló vérük meglágyította a pogá-
nyok kemény szívét s az itthoni evangéliumi keresztyének
lelkiismeretét is fölébresztette. A múlt század eleje óta egyre
hatalmasabb arányokban folyik a külmissziói munka. Az evan-
géliumi hitű nagy népek — angolok, németek, amerikaik, de
még egynéhány kisebb is, mint a hollandok, a dánok, a reformá-
tus franciák — vetélkedve hozzák e célra áldozataikat és küldik
ki legjobb fiaikat és leányaikat a misszió munkájába. Csak
a négy millió magyar evangéliumi keresztyénnek nem ébredt
föl még eléggé a missziói lelkiismerete. Pedig a földkerekségen
még mindig több, mint ezer millió pogány van, az egész emberi-
ségnek több, mint kétharmada. Tehát még „nagyon sok az aratni
való és nagyon kevés a munkás”.

A külmisszió számtalan hőse közül említsük meg az angol
Carey Vilmost (olv. kéri), aki foltozóvargából lett India legnagyobb
misszionáriusa és egy ottani főiskola világhírű tanára. Hatal-

mas tudásával egész sereg indiai nyelvre fordította le a Szentírást vagy annak egyes részeit (meghalt 1834). Továbbá a skót református *Chalmers Jakabot* (olv. csámörsz), Új-Guinea misszionáriusát, aki hosszú és áldásos tevékenység után vértanú halált halt az emberevő vadak között (1901). A „sötét földrésznek”, Afrikának legnagyobb misszionáriusa pedig Livingstone Dávid volt.

2. Livingstone ifjúsága. Livingstone (olv. livingsztón) Dávid szegény skót református szatócsnak volt a gyermeke, akinek már tíz éves korában magának kellett megkeresnie a kenyerét. De a kis fiú lelke tudására szomjazott. A szövőgyárban, ahol dolgozott, egy kis latin nyelvtant tett ki a gép mellett maga elé s szabad perceiben azt tanulgatta. Este, munka után, még éjfélig ült a könyv mellett. Kegyes apja tanításából s a Bibliából pedig korán megismerte Jézust. Alig serdült föl, amikor már szilárdan elszánta magát a Megváltó szolgálatára. Olvasmányaiból megismerkedett a külmisszióval. Orvos-misszionáriusnak akarta magát kiképezni, hogy a Jézus nyomán testeket és lelkeket egyszerre gyógyítson. Apja nem segíthette; összekuporgatott gyári keresményéből tartotta fenn eleinte magát az egyetemen. Még mint orvostanhallgató is hazament vakációra a gép mellé, hogy tanulmányai folytatására pénzt gyűjtson. De végre gondjaiba vette és kiképezttette a londoni missziói társaság. Az 1840-ik esztendőben a huszonhét éves fiatalember elhajózott a délafrikai Fokvárosba s onnan kiindulva, azonnal munkához látott.

3. A rabszolgakereskedés; Livingstone célkitűzése. A néger törzsek Livingstone megérkezésekor még csak parányi kis részükben hallottak az Evangéliumról. Tömegeik bálványimadásba, babonáságba, erkölcstelenségbe és pizsokba voltak merülve. Rettenő betegségek, örökös háborúk tizedelték őket. De még ennél is nagyobb ostoruk volt a köztük lakó fehér emberek és arabok kegyetlen kapzsisága. Akkor még a világ nagyon sok népénél, keresztyének között is, fennállott a rabszolgatartás és rabszolgakereskedés. Keresztyén emberbarátok küzdöttek ugyan ellene, de ennek a küzdelemnek csak Angliában volt még eredménye, ahol már a század elejétől el volt tiltva a rabszolgatartás és kereskedés. Más népek, különösen a keresztyén portugálok és a mohamedán arabok tovább üzték ezt az aljas embervásárt. Fegyveres csapatokkal felgyújtották a mit sem sejtő néger falvakat. Fejvesztetten menekülő lakosaikat elfogdosták s azokat, akik szabadulni próbáltak, lelődözték. Az elfogottaknak villaalakban végződő farudakat tettek a nyakukba, azokkal egymáshoz kapcsolták őket s úgy hajtották Zanzibar, vagy más kikötővárosok vásárait. A négerék szíve e miatt tele volt izzó gyűlölettel a fehérek iránt. A misszionáriusokat, köztük Livingstone-t is, a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták.

Ezeknek igen nagy fáradtukba került, míg megértették valahogy velük, hogy ők egészen más céllal jönnek, mint a rabszolga-kereskedők. Folytonos veszedelemben forgott az életük a gyanakvó, alattomos feketék között.

Ámde a Livingstone szeretete nem csüggedt. Lelkében egy nagy elhatározás született meg. Eddig a misszionáriusok és a tisztességes angol kereskedők számára Afrika belsejébe csak egy út volt úgy-ahogy megközelíthető: délfelől. De egy nagy sivatagon kellett volna áthaladniuk, amitől visszarettek. Aztán meg a Délafrikában letelepült hollandi eredetű búrok feltékenyek voltak az angolokra és misszióik iránt sem voltak jóindulattal. Livingstone tehát most azt tette föl magában, hogy föl fogja kutatni a keleti és nyugati partokról Afrika belsejébe vezető utakat, amelyekre még fehér ember, a rabszolga-kereskedőkön kívül, rá nem tette a lábát. Figyelmeztetni akarta hazáját és a nagy világot, hogy ezeken az utakon meg lehet indítani a missziói munkát és a tisztességes kereskedelmet s el lehet fojtani a rabszolga-kereskedést. „*Utat nyitok — mondotta — Afrika belsejébe, vagy meghalok!*”

4. **Livingstone munkája.** Amikor Livingstone készen volt nagy tervével, kis családját, amelyet már Afrikában alapított, hazaküldte Angliába s aztán húsz esztendőn keresztül járta a sivatagok, vadonerdők és mocsarak irdatlan tájait. Ökröszekéren, ökörháton, de legnagyobb részt gyalog, közel ötvenezer kilométernyi utat tett meg e húsz év alatt. Körülbelül másfél millió négyzetkilométernyi ismeretlen területet tárt fel a földrajzi tudomány számára. Elsősorban öneki köszönheti a tudomány a „sötét földrész” alaposabb ismeretét. Útjain sokszor csak a legnagyobb nehézséggel — néha a mocsarak övig érő vizében gázolva, máskor vadonerdők ember nem járta tövises bozótján keresztül — bírt előrehaladni. Sokszor hetekig tartó felhőszakadásokban vándorolt, máskor meg olyan forróságban, hogy még a homokba esett bogár is azonnal elpusztult. Számtalanszor forgott életveszedelemben. A vad törzsek bizalmatlanul fogadták s halállal fenyegették. De Livingstone mindig le tudta őket fegyverezni félelmet nem ismerő lélekjelenlétével, főképp pedig szolgálatkészséggel, jó szívével. Fáradhatatlanul hirdette nekik az Evangéliumot, de nemcsak a szavával, hanem a tetteivel, az életével is. Kiragadta őket kuruzslóik hatalmából s eredményesen gyógyította magukat és állataikat. Megtanította őket földet művelni, házat építeni, szerszámokat készíteni, írni, olvasni. Még a legvadabb törzsek is megérezték lassan-lassan, hogy ez az ember nem a vagyonukra és nem az életükre, hanem a lelkükre vágyik. Utóbb nem is emlegették más néven, mint úgy, hogy a „jó ember”. Még első nagy felfedező útjára indulásakor *Szekeletu*, a hatalmas makololó törzsfőnök, aki nagyon szerette és tisztelte őt, huszonnyolc néget

adott melléje kísézőül. Livingstone megígérte neki, hogy ha majd célját, a nyugati partvidékre vezető út felkutatását elérte, akármilyen messziről is visszatér hozzá és visszahozza embereit. Nagy viszontagságok után végre is el jutott a portugál kikötővárosba. Ott éppen egy angol hadihajó horgonyozott. Ennek a kapitánya nagyban biztatta a mocsárláztól elgyötört Livingstonet, hogy térjen vissza egy kis pihenésre az ő hajóján hazájába, amelyet akkor már 14 éve nem látott, családjához, melytől évekkal azelőtt elszakadt. De Livingstone nem engedett a csábításnak. Ő szavát adta a derék Szekeletunak s hű makololó kísézőinek és azt meg akarta tartani. Amint erőre kapott, megfordult és hiánytalanul hazavitte otthonába a huszonnyolc embert. Ezzel a hű szeretettel végre valósággal rajongó híveket szerzett a feketék között. Tűzön-vízen keresztül készek voltak követni, amikor látták, hogy ennek a fehér embernek — ahogy ők szokták mondani — „*mekkora szíve van*”. Valóban csak a szívével hódított. Harminckét esztendőn át még önvédelemből sem ontott soha embervért, pedig elégszer lett volna oka és alkalmára. Rendületlenül hitte, hogy „*mindaddig halhatatlanok vagyunk, míg föladatunkat el nem végeztük*”.

Szent céljához hajthatatlanul ragaszkodott. Kétízben hazalátogatott ugyan Angliába, de sem kedvesei, sem a kitüntetések és ünneplések nem tudták otthon marasztalni. Újra visszavágyott a vadonba, feketéi közé. Egészen alaposan ki akarta kutatni Afrika közepét. Évekig nem hallottak róla. Végre egy fiatal, bátor amerikai újságíró, *Stanley* (olv. sztenli) vállalkozott fölkeresésére. Hosszú kutatóút után meg is találta a Tanganyika tó partján, Udzsidsziban. Akkor már Livingstone teljesen össze volt törve és meg volt öregedve. Teste az örökös lázakban kiaszott, fogai kihullottak, nem bírt enni. Gyógyszeres ládáját egy gonosz kísézője ellopta. A falunak rabszolgakereskedéssel foglalkozó arab telepítvényesei folytonosan ólálkodtak az életére. De alighogy kissé összeszedte magát a Stanley segítségével, újra csak elindult — a kötelesség útján. Hiába hívogatta Stanley, hogy térjen vele együtt haza, pihenni. „Ha *meg* kell hálnom — mondotta — kötelességem teljesítése közben akarok meghalni.” Tántorgó léptekkel, kisebesedett lábbal, örökös szomjúságtól kínzottan haladt előre. Sokszor összeroskadt útközben s hű szolgálói szedték föl és vitték tovább. Azt remélte, hogy végre is meg fogja találni a *Nílus forrásait*, amelyekről addig csak meséket tudtak az emberek. Úgy gondolta, hogy ez a nagy földrajzi fölfedezés végre majd azoknak a figyelmét is Afrikára fogja irányítani, akik eddig nem törődtek vele. És azt remélte, hogy akkor majd tudomást vesz a rabszolgakereskedők üzelmeiről is az egész világ.

5. Halála. Végso nagy célját már nem érthette el Livingstone. 1873 május hó elsején, hajnali szürkületkor a Bangveoló-tó

partján néhány hű szolgálja belépett a kis kalyibába, ahol már két nap óta feküdt irtózatossá váló lázaktól gyötörtén, beteg tudóval „a jó ember”. Nagy meglepetésükre ott találták ágya előtt, térdreborulva, mozdulatlanul. Néhány percig megilletődve nézték, de aztán, hogy nem mozdult, odaléptek hozzá és gyöngéden megérintették arcát. Az hideg volt, mint a jég. Livingstone halott volt — és imádság közben halt meg. A Nílus forrásait nem találta meg, de a kegyelem forrásaiból utolsó percéig ivott.

Hű szolgálói megható módon mutatták ki hálájukat az ő jó uruk iránt. „Nagy szívét”, amelyet annyiszor csodáltak, kivették holttestéből és ott földelték el halála helyén, a tópart egy kis falucskájában, egy nagy fa alatt. Magát a holttestet pedig bebalzsamozták, fakéregbe takarták, vászonba göngyölték s úgy vitték vállukon, kilenc hónapig tartó gyaloglással le a tengerpartra. Láz, éhség, vadállatok, rossz emberek nem bírták őket föltartóztatni. Így került végre haza pihenni a nagy úttörő. Hálás nemzete a Westminster-apátság templomába temette el, legnagyobb fiai között. Sírkövére rávésték azokat a szavakat, amelyeket kevés halála előtt üzent egy nagy amerikai újság útján az egész művelt világnak: *„Mindaz, amit itteni magányomtól üzenhetek, ennyi: Isten gazdag áldása szálljon minden olyan emberre — legyen bár amerikai, angol vagy török — aki segít begyógyítani a világnak ezt a nyílt sebét.” t. i. a rabszolgakereskedést!*

Livingstone és mindazok a többi hithősök, akiről ebben a könyvben tanultunk, a Krisztus uralmáért harcoltak és szenvedtek. Emberi részről az ő művek az, hogy a keresztyén anyaszentegyház ma is fennáll és terjed. Figyelmezzünk hát az ő életük végére és kövessük hitüket. (Zsidók 13: 7).

Tartalom.

I. Az első keresztyének.

1. A keresztyének a római birodalomban. — 2. A keresztyénüldözések; a vértanúk; a keresztyénség győzelme. 5—8

II. Az első szerzetesek.

1. Remete Antal és követői. — 2 A szerzetesség Keleten. —
3. A szerzetesség Nyugaton. — 4. A „szentek” 8—11

III. Ágoston.

1. Ágoston ifjúsága és megtérése. — 2. Ágoston munkássága 11—13

IV. Az első nagy pápák.

1. A pápaság keletkezése. — 2. 1. Leó és I. Gergely..... 13—15

V. A barbárok megtérítése; Bonifácus.

1. Az új népek keresztyénsége; Bonifácus, mint térítő. —
2. Bonifácus mint rendező; halála..... 15 -17

VI. Nagy keresztyén uralkodók.

1. Nagy Károly. — 2. I. István és I. László magyar királyok..... 18—20

VII. VII. Gergely pápa.

1. Romlás és tisztulás az egyházban; VII. Gergely ifjúsága. —
2. VII. Gergely pápasága; utódai 20—23

VIII. Ferenc.

1. A keresztes hadjáratok és következményeik; Wald Péter; az eretnokségek. — 2. Ferenc ifjúsága, megtérése, útnak indulása. — 3. Ferenc munkássága, jelleme; halála. —
4. A kolduló szerzetek..... 23—26

IX. Wiclif és Húsz.

1. Nagy bajok az egyházban. — 2. Wiclif János. — 3. Húsz János. — 4. A husziták..... 26—30

X. Az egyház a reformáció küszöbén.

1. A bajok gyökere. — 2. Visszaélés a bűnbocsánattal; a búcsúlevelek. — 3. Ereklék, csodakórság. — 4. A papság. — 5. A pápai udvar. — 6. Folytonos kísérletek a megújulásra..... 30—33

XI. Luther.

1. Luther ifjúsága, klostromba lépéséig. -- 2. A szerzetes Luther. — 3. A kilencvenöt tétel. — 4. A wormszi hitvalló. — 5. A reformátor 33—37

XII. Kálvin.

1. Kálvin föllépésének előzményei; a reformáció Svájcban; Zwingli.— 2. Kálvin ifjúsága. — 3. Az Institutio; Kálvin Genfben marad. — 4. Kálvin genfi működése. — 5. Kálvin hatása Európában; életmódja; halála 38—43

XIII. A magyar reformátorok.

1. Általános jellemzésük. — 2. Dévai Biró Mátyás. — 3. Szegedi Kis István..... 43-45

XIV. Az Evangélium bajvivői.

1. Az ellenreformáció. — 2. Coligny. — 3. Gusztáv Adolf. — 4. Cromwell. — 5. Erdély nagy fejedelmei..... 46—51

XV. Az Evangélium vértanúi.

1. A legerősebb fegyver. — 2. A hugenották, a „pusztai egyház”. — 3. A magyar gályarabok..... 51—55

XVI. A nagy építők.

1. A vallásháborúk hatása. — 2. A pietisták. — 3. Más nagy keresztyén munkások..... 55—57

XVII. A belmisszió hősei.

1. Miért van szükség a belmisszióra? — 2. Wichern. — 3. Bodelschwingh. — 4. Williams. — 5. Szilassy Aladár..... 57—61

XVIII. A külmisszió; Livingstone.

1. Az evangéliumi keresztyénség és a külmisszió. — 2. Livingstone ifjúsága. — 3. A rabszolgakereskedés; Livingstone célkitűzése. — 4. Livingstone munkája. — 5. Halála..... 62—66